

निर्णय नं.८०४३

चैत, २०६५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद
गिरी

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
063 –WS -0038

आदेश मिति: २०६५।१९।७।५

विषय : – उत्प्रेषण समेत ।

रिट निवेदक: भक्तपुर, मध्यपुर ठिमी
नगरपालिका वडा नं. १६ लोकन्थली
बस्ने अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेत
समेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्,
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को
कार्यालय समेत

- प्रत्यायोजित अधिकारअन्तर्गत गरिएको काम कारवाहीले प्रत्यायोजनको दायरा नाघ्न नहुने ।
- सारवान विषय विधायिकी ऐनबाटै निर्देशित हुने र नियमावलीले केवल कार्यविधिगत पक्षमात्र समेट्ने अर्थात् नियमावलीले सारवान नभई कार्यविधिगत विषयमा मात्र व्यवस्था गरेको हुने । (प्रकरण नं.३)
- प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०६३ ले नियम ३, ४, ५, ६, ७ लगायतमा संशोधन गरी महानगरीय

प्रहरीको अवधारणालाई प्रहरी सेवामा समाहित गरी सोहीअनुरूपको श्रेणी पद र कार्यालयको व्यवस्थाहरू मिलान गरेकोसम्म देखिन आएवाट नियम ३ को खण्ड (क) देखि (ङ) सम्म रहेका वर्गीकरण कार्यविधिगत हुने र संशोधनले थप गरेको खण्ड (च) को प्रावधानमात्र सारवान हुने भनी मान्न मिल्ने कुनै आधार देखिदैन । नियम ३ को खण्ड (क) देखि (ङ) सम्म गरिएका वर्गीकरण जस्तै खण्ड (च) मा थप गरिएको प्रहरी सेवाको वर्गीकरणलाई पनि समान रूपमा लिनु उचित र विवेकसम्मत हुने ।

(प्रकरण नं.५)

- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची (१) बमोजिम सरकार वादी भै चल्ने मुद्दाहरूको अनुसन्धान तहकिकात गर्ने कार्य प्रहरी कर्मचारीलाई जिम्मेवारी दिइएकाले प्रहरी ऐनलगायतका विभिन्न ऐनले प्रहरी संगठन र कर्मचारीको काम कर्तव्य अधिकार निर्धारण गरेकोले त्यस्ता मूलभूत प्रावधानहरूलाई सारवान कानूनको कोटीमा राख्न सकिने ।

(प्रकरण नं.६)

- प्रहरी नियमावली, २०४९ मा महानगरीय प्रहरीसम्बन्धी प्रावधान समावेश गरी जारी भएको प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावलीले त्यसअघि अर्थात् २०६३।८।१ देखि नेपाल सरकारको निर्णयबाट गठन भएको महानगरीय प्रहरीले गरेको

काम करवाहीको वचाउसम्म गरेको अवस्था देखिदा उक्त संशोधित नियमावलीको व्यवस्था प्रष्टतः भूतलक्षी नभई त्यसमा वचाउ प्रवन्ध (Saving clause) सम्म समावेश गरेको भनी अर्थ गर्नु सहज र स्वाभाविक हुने । (प्रकरण नं.१२)

- प्रहरी नियमावली सारवान कानून नभई प्रहरी ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न बनेको कार्यविधि नियमित गर्ने नियम हो भन्ने देखिन्छ । कार्यविधि कानून पश्चातदर्शी असर हुने गरी प्रयोग गर्न नमिल्ने भन्ने नदेखिने ।
- शान्ति सुरक्षा र अपराध अनुसन्धान जस्तो सार्वजनिक महत्व र राष्ट्रिय स्वार्थको विषयमा महानगरीय प्रहरीवाट सम्पन्न भैसकेको काम कारवाहीलाई नियमावलीले वचाउसम्म गरेको देखिँदा गम्भीर सार्वजनिक महत्वको उक्त विषयलाई निस्प्रभावी तुल्याउने गरी आदेश गर्दा कोही कसैको हित हुने नभई उल्टै समाजमा अराजकताको अवस्था सिर्जना हुने ।

(प्रकरण नं.१५)

निवेदक तर्फवाटः विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार वस्नेत

विपक्षी तर्फवाटः विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडाल

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४, १०७(१)

प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०४९, नियम ३, ४, ५

आदेश

प्र.न्या.केदारप्रसाद गिरीः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू निरन्तर १० वर्षदेखि कानून व्यवसायमा संलग्न अधिवक्ता भएको हुनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम कुनै कानूनको संवैधानिकता परीक्षण गर्न सोही धारा बमोजिम हामीलाई हकद्वैया प्राप्त छ ।

विपक्षी नेपाल सरकारले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनाएको भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को एघारौं संशोधन गरेको छ । सो कुरा नेपाल राजपत्र भाग ३, खण्ड ५६, संख्या ४१, मिति २०६३।१०।२९ मा प्रकाशित गरिएको छ । संशोधित नियमावलीले नेपाल प्रहरी सेवामा महानगरीय प्रहरीको स्थापना गरी सो सँग सम्बन्धित अन्य व्यवस्था समेत गरेको छ । उपरोक्त नियमावलीमा भएको संशोधित व्यवस्था प्रहरी ऐन, २०१२ को अधिकार भन्दा बाहिर गई गरिएको हुनाले प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषणा हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं ।

सरकारले नियम बनाउन पाउने अधिकार प्रत्यायोजित अधिकार हो । प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोगगरी कानून

बनाउन पाउने निकायले प्रत्यायोजन भएको अधिकारको सीमाभित्र रहेर मात्र नियम बनाउन पाउने हो । विपक्षीलाई नियम बनाउन अधिकार दिने मातृ ऐन भनेको प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ हो । विपक्षीले नियम संशोधन गर्दा त्यही दफाले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनाएको हो भनी संशोधित नियमवालीको शीर व्यहोरामा उल्लेख गर्नुले पनि सो कुरा पुष्ट हुन्छ । सो ऐनले विपक्षीहरूलाई पश्चातदर्शी नियम बनाउन पाउने अधिकार दिएको छैन । विपक्षीहरूले प्रहरी नियमावली संशोधन गर्दा संशोधित नियमावलीको नियम १(२) मा यो नियमावली संवत् २०६३ साल मार्ग १ गतेदेखि प्रारम्भ भएको मानिने छ, भनी प्रष्टसंग पश्चातदर्शी असर पर्ने गरी नियम बनाएको हुंदा सो नियम प्रत्योयोजित विधायन पश्चातदर्शी हुन हुंदैन भन्ने सिद्धान्तको विपरीत भई बदरभागी छ ।

शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त बमोजिम कानून बनाउने एकलौटी अधिकार व्यवस्थापिकालाई हुन्छ । विधायिका स्वयंले कानून बनाउंदा पनि पश्चातदर्शी असर पर्ने गरी कानून नबनाउने र बनाउनै पर्ने भए पनि कानून मै त्यसको असरबारे स्पष्ट रूपमा बोल्नु पर्ने हुन्छ । प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकार प्रयोग गर्ने निकायले पश्चातदर्शी असर पर्ने गरी नियम बनाउन ऐनले नै स्पष्ट अधिकार दिएको हुनुपर्छ अन्यथा असर पर्ने गरी नियम बनाउन पाउंदैन । त्यसैले विधायिकाको क्षेत्रभित्र असंवैधानिक र अनाधिकृत रूपमा प्रवेश गरी आफूलाई मन लागेको कानून बनाउन पाउने अधिकार भए जस्तो गरी नियम बनाएको देखिएकोले उक्त कार्य शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त विपरीत

समेत छ । यो नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को प्रस्तावनामा उल्लेखित कानूनी राज्यको अवधारणाको प्रतिकूल समेत छ ।

०६३ मंसिरमा कानूनी रूपमा अस्तित्वमा नै नरहेको महानगरीय प्रहरीलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचिमा परेका मुद्दा अनुसन्धान गर्ने अधिकार दिएको नियमावली अन्तरिम संविधानको धारा २४ समेतको विपरीत छ । विपक्षीहरूले साविक प्रहरी नियमावलीमा नियम ३९क थप गरी प्रहरी हिरासतमा रहेको व्यक्तिलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको अधिनमा रही मानवोचित व्यवहार नगरेको वा त्यस्तो व्यक्तिलाई आफन्तसंग वा कानून व्यवसायी मार्फत भेटघाट गर्न नदिएको सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताबाट प्राप्त निर्देशन कार्यान्वयन गराउनु सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीको कर्तव्य हुने भनी तोकेको छ । ०६३ साल मंसिरमा नेपालमा आन्तरिम संविधान नै थिएन । अन्तरिम संविधान केवल ०६३।१०।१ देखि अस्तित्वमा आएको हो । यसरी कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त विपरीत आफूखुसी नियम बनाउने कार्य गरेको र यसको तत्काल र भविष्यमा पर्न सक्ने असर अत्यन्त गम्भिर भएको हुनाले प्रस्तुत नियमवाली नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? लिखित जवाफ पठाउनु भनी रीट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित

जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु । साथै भूतलक्षी असर पर्ने गरी नियमवाली बनाएकोले सो प्रावधानलाई अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग हुंदा विषयवस्तुको गाम्भीर्यताको आधारमा प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

मन्त्रपरिषद्को के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो भन्ने कुराको स्पष्ट जिकीर नलिई बिना आधार र कारण मन्त्रपरिषद् समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज भागी छ । प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई नियम बनाउन सक्ने अधिकार दिए बमोजिम बनाएको वा संशोधन गरेको नियमलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । के कस्तो नियम बनाउने भन्ने विषय सरकारको कार्यकारिणी सुविधा वा विशेषाधिकार (Exclusive power) अन्तर्गतको विषय हो । प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत बनाएको नियम उपर न्यायिक निरूपण गरी रहन आवश्यक हुंदैन । प्रहरी बल शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने सरकारको अत्यन्त संवेदनशील कार्यसंग सम्बन्धित छ । संक्रमणकालीन अवस्थामा मुलुकको शान्ति व्यवस्था कायम गर्न राजनैतिक आवश्यकताको सिद्धान्त (Doctrine of political Necessity) को कारणले पनि शान्ति सुरक्षा जस्ता सम्बेदनशील विषयसंग सम्बन्धित ऐन कानूनमा स्वाभाविक रूपमा आवश्यक संशोधन गर्नुपर्ने अवस्था श्रृजना हुने भएकोले त्यस्तो विषय न्याय योग्य हुन सक्दैन ।

रिट निवेदनमा विपक्षीबाट उठाइएको विषय मुलुकको आन्तरिक शान्ति सुरक्षा र कानून तथा व्यवस्थासंग सम्बन्धित छ । मुलुकको आन्तरिक शान्ति सुरक्षा र कानून तथा व्यवस्था कायम गर्ने विषय कार्यकारिणी शक्ति अन्तर्गत नियमित हुने विषय भएकोले सो विषय न्याययोग्य विषय हुन सक्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

प्रहरी ऐन, २०१२ को उद्देश्य कार्यान्वित गर्न नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्ने व्यवस्था सोही ऐनको दफा ३९ ले गरेको छ । उक्त ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी अधिकार प्राप्त निकायबाट आवश्यकता अनुसार बनाएको नियमलाई अन्यथा भन्न मिल्ने होईन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट स्वयं निवेदक अधिवक्ता श्री माधवकुमार वस्नेतले प्रहरी नियमावलीमा मिति २०६३१०।२९ मा एघारौं संशोधन गरिएको छ । तर उक्त संशोधन ०६३ मार्ग १ गते देखि लागू हुने गरी जारी भएको छ । विपक्षी नेपाल सरकारले प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ बमोजिम प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत नियम बनाउने हो । सो तथ्यलाई संशोधित नियमावलीको शीर व्यहोराले पनि अंगिकार गरेकै छ । प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत नियम

बनाउंदा आफूलाई प्रत्यायोजन भएको अधिकारको सीमा भित्र रही कार्य गर्नु पर्ने हुन्छ । भूतलक्षी असर दिने गरी नियमावली शंसोधन गर्न पाउने अधिकार प्रहरी ऐनको दफा ३९ ले सरकारलाई नदिएको हुंदा उक्त संशोधित नियमावली अधिकार क्षेत्र विहीन छ । ०६३ मंसिरमा अस्तित्वमा नै नरहेको अन्तरिम संविधानको प्रसंग उल्लेख गरी जारी भएको नियमावली कायम रहन सक्ने आधार छैन । ०६३ मंसिरमा कानूनी रूपमा अस्तित्वमा नै नरहेको महानगरीय प्रहरीलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचिमा परेका मुद्दा अनुसन्धान गर्ने अधिकार दिएको नियमावली अन्तरिम संविधानको धारा २४ समेतको विपरीत छ । अतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम उक्त नियमावली, प्रारंभदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिनु पर्दछ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । आफ्नो वहस जिकीरको समर्थनमा विद्वान अधिवक्ताले लिखित वहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद् समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडालले नागरिकको मौलिक मानवअधिकार हनन् गरी पश्चातदर्शी कानून बनाउन नपाउने मान्य सिद्धान्त र प्रचलन हो । प्रहरी नियमावलीमा भएको ११ औं संशोधनबाट निवेदक लगायत कसैको पनि मौलिक वा कानूनी हकाधिकारमा असर परेको छैन । त्यसमा पनि उक्त नियमावलीको व्यवस्था सारवान कानूनी व्यवस्था होइन । ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न ल्याइएको नियमावली पश्चातदर्शी भयो

भनी दावी गर्न मिल्दैन । कार्यविधि कानून पश्चातदर्शी हुन सक्ने भनी ने.का.प. २०५७ नि.नं. ६९९२ लगायतका सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्था छ । संशोधित नियमावलीले यस अघि हुँदै नभएको कुनै नयां संगठन गठन गरेको होइन । प्रहरी संगठनहरू साविक देखिनै आस्तित्वमा रहेका छन् । शान्ति सुरक्षा र अपराध अनुसन्धानलाई प्रभावकारी तुल्याउन भैरहेको प्रहरी संगठनलाई पुनर्संरचना गरिएको सम्म हो । प्रहरी कार्यालय र प्रहरी कर्मचारी उही हुन् । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि १ अन्तर्गतको मुद्दाहरूको अनुसन्धान तहकिकातको कार्य साविकमा पनि प्रहरी कर्मचारीबाटै भई रहेकोमा संशोधनले पनि त्यही कुरालाई निरन्तरता दिएको छ । निवेदकले दावी गरेको नियम अमान्य र बदर घोषित गर्दा शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने जस्तो महत्वपूर्ण काम कारवाहीमा अवरोध हुन्छ । तसर्थ निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नु भएको थियो । विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ताले निजको वहस जिकीरको समर्थनमा लिखित वहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक र प्रत्यर्थी तर्फबाट पेश गरिएको वहस जिकीर, वहस नोट, निवेदन र लिखित जवाफ समेतका समग्र पक्षहरू दृष्टिगत गरी हेर्दा देहायका विषयमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

(१) प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०६३ कार्यविधि कानून हो वा सारवान प्रकृतिको कानून हो ?

- (२) कार्यविधि कानून भूतलक्षी असर दिने गरी बनाउन मिल्छ वा मिल्दैन ?
- (३) प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०६३ प्रहरी ऐन र अन्तरिम संविधान समेतको विपरीत छ, छैन ?
- (४) निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ, वा छैन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको प्रथम प्रश्नका सम्बन्धमा बिचार गर्दा, मिति २०६३।१०।२९ को राजपत्रमा प्रकाशित प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०६३ भूतलक्षी असर पर्ने गरी ०६३।१ बाट लागु हुने गरी जारी गरिएको कामकारवाही प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ र नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २४ विपरीत हुंदा धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखी नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ । प्रत्यर्थी मन्त्रपरिषद् समेतको लिखित जवाफ हेर्दा संक्रमणकालिन व्यवस्थापन गर्न शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने जस्तो संवेदनशिल विषयमा कानूनको अख्तियार बमोजिम जारी भएको संशोधित नियमावली आवश्यकताको सिद्धान्त समेतका आधारमा अमान्य गर्न नमिल्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत जिकिर गरिएको पाइन्छ ।

३. सामान्यतया: प्रत्यायोजित विधायन अन्तर्गत बनाइने नियमको व्यवस्था मातृ ऐनले प्रत्योजन गरेको अधिकार क्षेत्रको सीमा भित्र रहनु पर्दछ भन्ने विषय विवादरहीत नै छ । प्रत्यायोजित अधिकार

अन्तर्गत गरिएको काम कारवाहीले प्रत्यायोजनको दायरा नाघ्न हुँदैन भन्ने जगमा प्रत्यायोजित विधायनको मूलभूत सिद्धान्त अडिएको छ । यसका अतिरिक्त सारवान विषय विधायिकी ऐनबाटै निर्देशित हुने र नियमावलीले केवल कार्यविधिगत पक्ष मात्र समेट्ने विषयमा पनि विवाद छैन । अर्थात् नियमालीले सारवान नभई कार्यविधिगत विषयमा मात्र व्यवस्था गरेको हुन्छ ।

४. प्रस्तुत निवेदनमा विवादमा ल्याइएको प्रहरी (एघारौं) संशोधन नियमवाली, २०६३ प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ ले दिएको अधिकार अन्तर्गत नेपाल सरकारले बनाएको भन्ने उक्त संशोधित नियमावलीको प्रस्तावनाबाटै देखिन आएको छ । प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ को उपदफा (१) को व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐनको उद्देश्य कार्यान्वित गर्न नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्नेछ भन्ने देखिन्छ । दफा ३९ (१) मा प्रयुक्त “यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वित गर्न” भन्ने पदावलीबाट ऐनले राखेको लक्ष्य वा उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने वा क्रियाशील तुल्याउने प्रयोजनको लागि सरकारले नियमावली, बनाउन सक्ने रहेछ भन्ने कुरा सहजै बोध गर्न सकिन्छ । यस प्रकार प्रहरी ऐनद्वारा निर्दिष्ट गरिएका सारवान विषयहरूलाई कृयाशील पार्ने कार्यविधिगत पक्षहरूलाई समेटेी सरकारले प्रहरी नियमावली बनाउन सक्ने भन्ने ऐनको सो प्रावधानबाट देखिन आएकोले त्यस विषयमा थप चर्चा गर्न आवश्यक देखिएन । त्यसै गरी प्रहरी ऐनको दफा ३९ को उपदफा (२) मा उपदफा (१) को

सर्वमान्यतामा प्रतिकूल प्रभाव नपारी नेपाल सरकारले देहायको विषयहरूमा नियम बनाउन सक्नेछ भन्दै खण्ड (क) देखि खण्ड (भ) सम्म त्यस प्रकारका विविध विषयहरूको उल्लेखन भएको देखिएको छ । जस अन्तर्गत प्रहरी फोर्सको गठन र वर्गीकरण लगायतका विभिन्न पक्षहरू समेटिएको देखिन्छ ।

५. यसप्रकार प्रहरी फोर्सको गठन र वर्गीकरण नेपाल सरकारले गर्न सक्ने गरी ऐनको दफा ३९(२) को खण्ड (क) ले अधिकार प्रत्यायोजन गरेकै देखिन्छ । सोही अधिकार अन्तर्गत बनेको प्रहरी नियमवाली, २०४९ को अन्य प्रावधानको सम्बन्धमा निवेदकले कुनै प्रश्न उठाएको अवस्था छैन । अर्थात् उक्त मूल नियमावली ऐनको दफा ३९ ले प्रदान गरेको अख्तियारको परीधि भित्रै बनेको भन्ने कुरालाई निवेदकले समेत स्वीकार गरेकै अवस्था छ । उक्त संशोधित नियमावलीले महानगरीय प्रहरीको स्थापना गरी सो संग सम्बन्धित अन्य व्यवस्था थप गरेको विषयलाई नै निवेदकले मूल रूपमा प्रस्तुत निवेदनमा उठाएको देखिन्छ । एघारौं संशोधन हुनु अघिको प्रहरी नियमावली, २०४९ को परिच्छेद २ को संगठन र वर्गीकरण शीर्षक अन्तर्गत नियम ३ मा प्रहरी सेवाको विभाजन सम्बन्धी व्यवस्था रहेको र त्यस अन्तर्गत खण्ड (क) देखि (ड) सम्म प्रहरी सेवालार्इ जनपद प्रहरी देखी ट्राफिक प्रहरी समेतका विभिन्न पाँच समूहमा विभाजन गरिएको देखिन्छ । विवादित एघारौं संशोधनले उक्त नियम ३ को खण्ड (ड) पछि खण्ड (च) थप गरी महानगरीय प्रहरी भन्ने वर्गीकरण थप गरेको देखिएको छ । त्यसै गरी नियम ४ मा प्रहरी सेवामा रहने श्रेणी र पद

तथा नियम ५ मा कार्यालयको स्थापना र तिनमा रहने कार्यालय प्रमुखको सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावलीले नियम ३, ४, ५, ६, ७ लगायतमा संशोधन गरी महानगरीय प्रहरीको अवधारणालाई प्रहरी सेवामा समाहित गरी सोही अनुरूपको श्रेणी पद र कार्यालयको व्यवस्थाहरू मिलान गरेको सम्म देखिन आउँछ । यसबाट नियम ३ को खण्ड (क) देखि (ड) सम्म रहेका वर्गीकरण कार्यविधिगत हुने र संशोधनले थप गरेको खण्ड (च) को प्रावधान मात्र सारवान हुने भनी मान्न मिल्ने कुनै आधार देखिदैन । नियम ३ को खण्ड (क) देखि (ड) सम्म गरिएका वर्गीकरण जस्तै खण्ड (च) मा थप गरिएको प्रहरी सेवाको वर्गीकरणलाई पनि समान रूपमा लिनु उचित र विवेक सम्मत हुन्छ ।

६. अपराध रोक्नु पत्ता लगाउनु र शान्ति व्यवस्था कायम राख्नको लागि नेपाल भरी प्रहरी फोर्सको पुनर्गठन गर्नु नै प्रहरी ऐन, २०१२ को मुख्य उद्देश्य रहेको भन्ने उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिएको छ । प्रहरी ऐनले लिएका उक्त लक्ष्यहरू पूर्ति गर्ने सारवान प्रवन्धहरू उक्त ऐनमा समाहित भएका पनि देखिन्छन् । प्रहरी कर्मचारीहरूलाई अपराधको रोकथाम, अनुसन्धान तहकिकात र शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने लगायतका दायित्व सो ऐनले नै सुम्पेको छ । यसका अतिरिक्त सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि (१) बमोजिम सरकारवादी भै चल्ने मुद्दाहरूको अनुसन्धान तहकिकात गर्ने कार्यको उक्त ऐनले प्रहरी कर्मचारी जिम्मेवारी दिइएको छ । प्रहरी ऐन लगायतका विभिन्न ऐनले प्रहरी संगठन र कर्मचारीको काम

कर्तव्य अधिकार निर्धारण गरेकोले त्यस्ता मूलभूत प्रावधानहरूलाई सारवान कानूनको कोटीमा राख्न सकिन्छ । त्यस्ता सारवान विषयहरू सरकारको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत नरही विधायिकी कानून कै नियन्त्रणमा रहेका छन् । तर विधायिकी ऐनमा रहेका उक्त मूलभूत व्यवस्था स्वयं कार्यान्वयन हुन सक्दैनन् । त्यसको लागि निश्चित कार्यविधि वा प्रक्रिया निर्धारण गर्नु आवश्यक हुन्छ । के, कुन तरिकाबाट प्रहरी संगठन वा कर्मचारीलाई परिचालन गर्दा अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण भई अनुसन्धान तहकीकातमा प्रभावकारिता आउन सक्छ र समाजमा शान्ति व्यवस्था कायम राख्न सकिन्छ भन्ने कुरा प्रक्रियागत वा कार्यविधिगत पक्ष हो । अपराध गर्ने नयाँ नयाँ प्रविधि र तौर तरिका विकसित हुदै जाने भएकोले त्यसै अनुरूप त्यसको रोकथाम र अनुसन्धान तहकीकातको व्यवस्था गरिरहनु पर्ने हुन्छ । त्यसको लागि विशेषज्ञताको समेत जरुरत पर्न सक्दछ । विधायिकी ऐनले उक्त सम्पूर्ण व्यवस्था गर्न संभव र व्यवहारिक हुदैन । विधायिकी ऐनले सरकारलाई त्यस प्रकारको प्रहरी सेवा गठन र सञ्चालन सम्बन्धी सामान्य मार्ग दर्शन सिद्धान्त सम्म प्रदान गर्ने हो । सो सिद्धान्तको परीधि भित्र रही प्रभावकारी र उपर्युक्त प्रक्रिया निर्धारण गर्ने कार्यक्षेत्र कार्यकारीणी कै हो । विद्यमान प्रहरी संगठन भित्र देखा परेका कमी कमजोरी, समाजमा व्याप्त अपराधको अवस्था र शान्ति सुरक्षा माथिको चुनौतिलाई नियन्त्रण वा संवोधन गर्नको लागि प्रहरी नियमावलीमा समसामयिक सुधार वा संशोधन गर्न सक्ने अधिकार प्रहरी ऐन, २०१२ को

दफा ३९ ले नेपाल सरकारलाई दिएको नै देखिन आउंछ ।

७. संक्रमणकालमा अपराधिक क्रियाकलापमा बढोत्तरी भएको र शान्ति सुरक्षा माथि थप चुनौति देखिएको कारणबाट प्रहरी (एघारौँ संशोधन) नियमावली, २०६३ मार्फत प्रहरी सेवालार्थ थप प्रभावकारी पारनको लागि महानगरीय प्रहरीको अवधारणा ल्याइएको भन्ने प्रत्यर्था नेपाल सरकारको लिखित जवाफ रहेको छ । महानगरीय प्रहरीलाई प्रचलित नेपाल कानूनले दिएको भन्दा बढी अधिकार दिएको वा प्रहरी कर्मचारी बाहेकको अन्य व्यक्तिलाई अपराधको अनुसन्धान तहकीकात वा रोकथाम र नियन्त्रणको अधिकार दिएको भन्ने देखिएको छैन । प्रहरी संगठन र कर्मचारीलाई साविकदेखि भै रहेको यस प्रकारको काम कर्तव्य र अधिकारमा प्रभावकारीता ल्याउने रणनीतिक उपायस्वरूप थप प्रक्रिया वा कार्यविधिको निर्धारणसम्म गर्न आएको उक्त संशोधित नियमको व्यवस्था कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था हो भन्ने नै देखिन आयो ।

८. कार्यविधि कानून पश्चातदर्शी असर पर्ने गरी बनाउन मिल्ने हो, होइन ? भन्ने निर्णय दिनुपर्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी अवधारण २०६३।१ देखि कार्यान्वयनमा ल्याइएको भन्ने निवेदन लेखबाटै देखिन आएको छ । सो समयमा प्रहरी नियमावली, २०४९ मा महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी कुनै कानूनी व्यवस्था समावेश नरहेको भन्ने तथ्यमा समेत विवाद देखिएको छैन । यसरी ०६३।१ देखि कार्यान्वयनमा आएको

महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्थालाई वैधानिकता प्रदान गर्नको लागि ०६३१०१२९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित विवादित प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली ल्याइएको भन्ने देखिएको छ । ०६३१०१२९ मा महानगरीय प्रहरी सेवा प्रचलनमा आएपछि विवादित नियम जारी नहुँदैको अवस्थामा सो काम कारवाहीलाई चुनौति दिई प्रस्तुत निवेदन परेको भए विचारणीय अवस्था हुन सक्ने देखिन्छ । तर ०६३१०१२९ मा गठन भएदखि ०६३१०१२९ मा नियमावली आएको त्यस अवधिमा महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्था कानून विपरीत छ भनी कोही कसैको कुनै प्रकारको उजूरी निवेदन परेको देखिँदैन । संक्रमणकालीन शान्ति सुरक्षाको अवस्थालाई संवोधन गर्न सरकारबाट तत्कालीन आवश्यकता अनुरूप ल्याएको सो अवधारणालाई ०६३१०१२९ मा प्रहरी नियमावलीमा समाहित गरी वैधानिकता प्रदान गरे पश्चात मिति २०६३१२२३ मा मात्र प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखिएकाले छ । यसरी कार्यविधिगत प्रकृतिको विषयलाई सरकार स्वयंले पछिबाट नियमित गरी सकेपछि आएको प्रस्तुत निवेदन स्वयंमा औचित्यहीन देखिन्छ ।

९. कार्यविधि कानून कस्तो कानून हो र त्यसको पश्चातदर्शी असर गरी प्रयोग गर्न मिल्छ मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट निवेदक पं. तुल्सीराम उपाध्याय वि. विपक्षी रणध्वज कार्की भएको संवत् २०२६ साल दे.फू.नं.५८ को मुद्दामा व्याख्या गर्दै भनिएको छ:-

कसैको हक अधिकार प्रचलन गराउने कार्यविधि वा तरिकाको व्यवस्था गर्न बनेको

कानूनलाई कार्यविधि सम्बन्धी कानून भनिन्छ । उक्त कानूनले कसैको हक अधिकारमा आघात नपुऱ्याउने र हक अधिकार हनन नगर्ने कारण कानूनमा पश्चातदर्शी असर हुने किटान नभएपनि उक्त कानूनको पश्चातदर्शी असर हुने गरी प्रयोग गर्न मिल्छ । संविधान वा कानून प्रदत्त कसैको हकमा हस्तक्षेप नभएसम्म निजलाई कुनै कानूनको प्रयोगमा आपत्ति गर्ने अधिकार हुँदैन भन्ने समेत सिद्धान्त ने.का.प. २०२८, पृष्ठ १, नि.नं. ५८२ मा प्रतिपादन भएको देखिन्छ । कार्यविधि कानून पश्चातदर्शी हुन सक्ने भनी यस अदालतबाट ने.का.प. २०४९, पृष्ठ २८, नि.नं. ४४४९ र ने.का.प. २०५७, पृष्ठ १८८, नि.नं. ६९९२ समेतमा सिद्धान्त प्रतिपादन भएबाट यस विषय स्थापित सिद्धान्तकै रूपमा कायम रहेको छ ।

१०. माथि प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट प्रहरी नियमावली, २०४९ को समग्र व्यवस्था नै कार्यविधिगत व्यवस्था हो भन्ने स्पष्ट भएको र कार्यविधि कानून पश्चातदर्शी असर पर्ने गरी बनाउन सकिने भन्ने विषय यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका उक्त उद्धृत सिद्धान्तहरूबाट स्पष्ट भएकोले त्यस विषयमा थप चर्चा गरिहन आवश्यक देखिएन ।

११. उक्त संशोधित नियमावली प्रहरी ऐन र अन्तरिम संविधानसंग वाभिएको भन्ने पनि निवेदन माग दावी रहेको छ । त्यस सम्बन्धमा बिचार गर्दा प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०६३ प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ र संविधानको धारा २४ विपरीत रहेकोले अमान्य र बदर हुनुपर्ने माग रहेको देखिन्छ । प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा

३९ ले उक्त ऐनको उद्देश्य कार्यान्वित गर्न सरकारलाई नियम बनाउने अधिकार दिएको भन्ने सम्बन्धमा माथि नै चर्चा भई सकेको छ । अर्थात् उक्त दफा ३९ विधायिकी अधिकार प्रत्योजन गर्ने दफा (Delegation clause) हो भन्नेमा विवाद छैन । त्यस्तो प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत भूतलक्षी असर दिने गरी नियम बनाउन हुँदैन भन्ने नै निवेदकको विवादित नियमको असंवैधानिकता (Ultra-vires) सम्बन्धी दावीको मुख्य सार रहेको पाइन्छ ।

१२. सिद्धान्ततः निवेदकको सो भनाइसंग असहमती राख्नु पर्ने कुनै आधार कारण छैन भन्ने सम्बन्धमा माथिका प्रकरणहरूमा यथेष्ट विवेचना भई सकेकोले त्यसको पुनरावृत्ति गरिरहनु आवश्यक छैन । तथापि प्रस्तुत नियमावलीको संशोधित प्रावधानले कसैको हक अधिकारको श्रृजना गरेको वा कसैको हक अधिकार हनन् गरेको वा समाप्त भन्ने अवस्था निवेदकले देखाउन सकेको अवस्था छैन । विवादित संशोधन प्रहरी संगठनको प्रशासनीक व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित देखिएको छ । नियम संशोधन हुनु अगावै ल्याइएको महानगरीय प्रहरीको व्यवस्थालाई वैधानिकता दिने उक्त नियमको एउटा उद्देश्य रहेको देखिए पनि त्यतिमात्रै विषयमा संशोधित नियमावलीको प्रावधान सीमित रहेको छैन । मुख्यतः उक्त नियम महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्था लागू गर्नको लागि आएको भन्ने देखिएको छ । प्रहरी नियमावलीमा महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्था समाविष्ट गर्ने कार्य प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ विपरीत हुने भन्ने

निवेदन दावी छैन । केवल अधिबाट लागू हुने गरी जारी भएको कारणबाट मात्र ऐनको व्यवस्था विपरीत हुन गएको भन्ने दावी देखिन्छ । प्रहरी नियमावली, २०४९ मा महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी प्रावधान समावेश गरी जारी भएको प्रहरी (एघारौं संशोधन) नियमावली, २०६३ ले त्यस अधि अर्थात् २०६३।८।१ देखि नेपाल सरकारको निर्णयबाट गठन भएको महानगरीय प्रहरीले गरेको काम करवाहीको वचाउ सम्म गरेको अवस्था देखिन्छ । यसबाट उक्त संशोधित नियमावलीको व्यवस्था प्रष्टतः भूतलक्षी नभई त्यसमा वचाउ प्रवन्ध (Saving clause) सम्म समावेश गरेको भनी अर्थ गर्नु सहज र स्वभाविक हुने देखिन्छ ।

१३. महानगरीय प्रहरी कार्यालयबाट ०६३।८।१ देखि ०६३।१०।२९ सम्म सम्पादन भएको काम कारवाहीको वचाउ नगर्ने हो भने त्यस समयमा भएका अपराध अनुसन्धान लगायतका काम कारवाही शुन्यको स्थितिमा पुग्ने भई अपराध नियन्त्रण र शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्ने राज्यको महत्वपूर्ण प्रक्रिया अवरुद्ध हुन पुग्ने हुन्छ । आवश्यकताको सिद्धान्त समेतबाट औचित्य पुष्टि हुने सो विषय कायमै राख्दा निवेदक लगायत आम जनसमूदायलाई कुनै नोक्सानी वा आघात पर्ने अवस्था हुँदैन । त्यस कारण प्रहरी नियमावलीको उक्त संशोधित विषय प्रहरी ऐनको दफा ३९ विपरीत भएको भन्ने निवेदन दावी मनासिव देखिँदैन ।

१४. त्यसैगरी निवेदकले उक्त संशोधित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को प्रतिकूल

रहेको भन्ने समेत निवेदन दावी रहेको अवस्था छ । तर के कुन आधार कारणबाट उक्त संशोधित व्यवस्था संविधानको धारा २४ विपरीत भएको हो भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले स्पष्ट आधार सहित दावी गर्न सकेको पाईदैन । २०६०।१।०।१ मा मात्र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भएकोले सो भन्दा अगावै अर्थात ०६३।८।१ देखि लागू हुने भनिएको विवादित नियमावलीमा अन्तरिम संविधानको प्रसंग उल्लेख भएको विषयलाई निवेदकले इगित गरेको भन्ने जस्तो देखिएको छ । तर माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट संशोधित नियमावलीले ०६३।८।१ मा गठन गरिएको महानगरीय प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्थालाई बचाउ सम्म गरेको हुँदा सो कुराको गलत अर्थ लगाई ०६३।१।०।२९ मा जारी भएको विवादित नियमावलीमा अन्तरिम संविधानको प्रसंग उल्लेख भएकोलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिदैन । प्रहरी (एघारौँ संशोधन) नियमावली, २०६३ जारी हुँदाको मिति भन्दा अगावै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ घोषणा भइसकेको देखिदा उक्त नियमवली अन्तरिम संविधानको धारा २४ संग वाभिएको भन्न मिल्ने देखिएन ।

१५. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो, होइन ? भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा विवादित प्रहरी नियमावली सारवान कानून नभई प्रहरी ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न बनेको कार्यविधि नियमित गर्ने नियम हो भन्ने देखिन्छ । कार्यविधि कानून पश्चातदर्शी असर हुने गरी प्रयोग गर्न नमिल्ने भन्ने पनि देखिदैन । नियमावलीको उक्त संशोधित

प्रावधानबाट कसैको हक अधिकार कुण्ठित भएको वा अपहरण भएको भन्ने स्थिति पनि छैन । शान्ति सुरक्षा र अपराध अनुसन्धान जस्तो सार्वजनिक महत्व र राष्ट्रिय स्वार्थको विषयमा महानगरीय प्रहरीबाट सम्पन्न भैसकेको काम कारवाहीलाई सो नियमावलीले बचाउ सम्म गरेको देखिन्छ । गंभीर सार्वजनिक महत्वको उक्त विषयलाई निस्प्रभावी तुल्याउने गरी आदेश गर्दा कोही कसैको हित हुने नभई उल्टै समाजमा अराजकताको अवस्था श्रृजना हुने देखिदा निवेदन माग दावी बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी फाइल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा
न्या. ताहिरअलि अन्सारी

इति संवत् २०६५ साल पुष १७ गते रोज ५
शुभम् .....

निर्णय नं. ८०४४

चैत, २०६५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
रिट नं. ०६४-WS-००१४
आदेश मिति: २०६५।१२।१५

विषय: उत्प्रेषणयुक्त आदेशद्वारा संविधानसंग बाभिएको कानून खारेज गरिपाऊँ ।

निवेदक: फ्रिडम फोरमको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त साथै आफ्नो हकमा समेत ऐ. संस्थामा कार्यरत अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरे

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौँ समेत

- संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट पारीत प्रस्तावमा संविधानको धारा १५९(२) बमोजिम गणतन्त्रको कार्यान्वयन गरी नेपाललाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यका रूपमा स्थापित गर्नुका साथै तत्कालीन राजाका सबै अधिकार, सुविधा र हैसियत समाप्त गरिएकाले पनि त्यसबाट निवेदकको माग सम्बोधन भैसकेको भन्ने देखिन्छ । तर घोषणात्मक प्रकृतिको उक्त प्रस्तावअनुरूप कानूनमा आवश्यक पुनरावलोकन, सुधार, परिमार्जन समेतका कार्यहरू सम्पन्न भै नसकेको भन्ने अवस्था देखिँदा संविधानमा परिकल्पना नै नगरिएका संस्थाका बारेमा भएका प्रत्याभूति कायमै रहन गएको अवस्था उत्पन्न हुने ।
- अनावश्यक कानूनको अस्तित्वबाट संविधानद्वारा नागरिकलाई प्रदान

गरिएका विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि अनावश्यक बन्देजको गुञ्जायस रहने ।

- संविधानतः राजा अर्थात् श्री ५ को अस्तित्व नै कायम नरहेको सन्दर्भमा राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा रहेका जस्ता प्राबधानहरू कायम राख्नुको कुनै औचित्य र आधार देखिँदैन । तर, कानूनी रूपमा अस्तित्वमा नै रहेका त्यस्ता प्राबधानहरूले संविधानप्रदत्त हकहरूमा आघात पुऱ्याउन सक्ने सम्भावना समेतलाई दृष्टिगत गरी संविधानसँग बाभिएको उक्त विवादित व्यवस्था निष्कृत घोषित हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

- पुरानो संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार स्थापित अंगहरू विस्थापित भैसकेको अवस्थामा नयाँ संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम सम्बन्धित कानूनलाई मिलान, परिमार्जन वा अद्यावधिक बनाउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री ऋषिराम घिमिरे

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को १५३(२), १६४(२)

- राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को ४(१)
- राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(१) (२) अन्तर्गत दायर भई इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

फ्रिडम फोरम लोकतन्त्र, मानवअधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता र राष्ट्रको समविकासमा समर्पित रही काम गर्दै आएको एक अनुसन्धानमूलक संस्था हो । हामी रिट निवेदकहरू उक्त संस्थासँग आवद्ध रही संविधान र कानून प्रति समर्पित रहने कानून व्यवसायी हौं । चेतनशील नागरिकको हैसियतले राज्यको संविधानसँग बाभिने कानून बाभिनेको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने विषयमा हाम्रो गम्भीर सरोकार रहन्छ ।

राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा कसैले लेखेर वा वचनले वा आकार र चिन्हद्वारा वा अन्य कुनै किसिमबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले श्री ५ महाराजधिराज वा राजपरिवार प्रति घृणा, द्वेष वा अपहेलना गरे गराएमा वा सो गर्ने उद्योग गरेमा वा दुरुत्साहन दिएमा तीन वर्ष सम्म कैद वा तीन हजार रुपैयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(३)क, १५(१), १५९(१)(२) तथा नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्र समेतको प्रतिकूल रहेको छ ।

संविधानको धारा १ ले संविधान मूल कानून रहेको कुरा स्वीकार गरी संविधानसँग बाभिनेको कानून बाभिनेको हदसम्म अमान्य र बदर हुने कुराको उल्लेख छ । त्यस्तै संविधानको धारा २ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने व्यवस्था छ । संविधानको धारा १२(३) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरिएको छ भने धारा १५(१) ले विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य श्रव्य दृश्य सामाग्री प्रकाशन गर्न वा छाप्न पाउने व्यवस्थाको प्रत्याभूति दिएको छ । संविधानकै धारा १५९(१)(२) मा भएको व्यवस्था अनुसार मुलुकको शासन व्यवस्था सम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा रहने छैन, मुलुकी शासन व्यवस्था र सञ्चालन सम्बन्धी सबै काम प्रधानमन्त्रीले गर्नेछ भन्ने प्रवाधानले राजालाई नेपाली नागरिकको रूपमा राखी राष्ट्र प्रमुखको जिम्मेवारीबाट समेत विमुख गरेको छ ।

तसर्थ संविधानले श्री ५ वा राजपरिवारका सम्बन्धमा कुनै विशेष प्रकारको स्थान श्रृजना नगरी नागरिकको हैसियतमा राखेको हुँदा राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) को व्यवस्था संविधानको भावना र मनसाय विपरीत नागरिकका मौलिक हक हनन हुने गरी भएको र हालसम्म खारेज वा बदर नभएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)क, १५(१), १५९(१)(२) प्रतिकूल भएको आधारमा धारा १०७(१) बमोजिम उत्प्रेषणको

आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? वाटाको म्याद बाहेक १५ दिन भित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६४।८।४ मा भएको आदेश ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले राजाका सम्पूर्ण विशेषाधिकार समाप्त गरिसकेको साथै संविधानको धारा १ ले संविधानसँग बाझिने कानून बाझिएको हद सम्म अमान्य हुने र धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले संविधानसँग बाझिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको ३ महिनापछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने भन्ने व्यवस्था भए बमोजिम संविधानसँग बाझिएको हदसम्म त्यस्ता कानूनहरू स्वतः अमान्य भइसकेको अवस्था रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.मन्त्रालयका सचिव युवराज पाण्डेको लिखित जवाफ ।

तत्काल प्रचलित संविधानको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा तत्कालको विशेष परिस्थितिमा वनेको राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को उल्लिखित प्रावधान हालको परिवर्तित परिस्थितिमा अव्यवहारिक र प्रयोजनहीन भैसकेको छ । त्यस्तो व्यवस्थाले रिट निवेदकहरूको मौलिक हकमा कुनै असर

गरेको छैन । वर्तमान अवस्थामा मुलुक संक्रमणकालिन अवस्थामा रहेको हुँदा राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ लगायत अन्य कानूनहरू समयानुकूल सुधार हुने नै हुँदा सो विषयमा तत्कालै यस सम्मानित अदालतबाट न्यायिक हस्तक्षेप गरीरहनु आवश्यक नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ. कार्यालयका सचिव माधव पौडेलको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४(२) बमोजिम उक्त संविधान लागु हुँदाका वखत कायम रहेका कानूनहरू खारेज वा संशोधन नभएसम्म रहने तर संविधानसँग बाझिएको कानून उक्त संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाझिएको हदसम्म त्यस्ता कानूनहरू स्वतः अमान्य हुने हुँदा निवेदकको निवेदन दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. मन्त्रालयका सचिव डा.कुलरत्न भूर्तेलको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक समेत रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री ऋषिराम घिमिरेले राजतन्त्रको अस्तित्व नै नरहेको अवस्थामा पनि राजतन्त्रसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाहरू कायमै रहेका छन्, त्यस्ता प्रावधानहरूलाई अदालतको आदेशद्वारा निष्कृत्य घोषित गर्नुपर्ने अवस्था छ भनी र विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान नायव-

महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडालले निवेदनमा उठाइएको विषयमा अदालतले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था नै देखिँदैन, स्वतः खारेजयोग्य विषयलाई पुनः निष्कृत वा खारेज भनी बोल्नुको कुनै औचित्य हुँदैन, विवादीत प्राबधानका आधारमा कसैलाई असर परेको अवस्था समेत नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

उल्लिखित वहस जिकीरका साथै निवेदन तथा लिखित जवाफ सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः संविधानको धारा १५९(१)(२) मा भएको प्राबधान अनुसार श्री ५ वा राजपरिवारका सम्बन्धमा कुनै विशेष प्रकारको स्थान सिर्जना नगरी नागरिकको हैसियतमा राखेको सन्दर्भमा राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) ले श्री ५ र राजपरिवारसँग सम्बन्धित प्राबधानहरूका आधारमा सजायको समेत व्यवस्था गरेको हुँदा संविधानको भावना र मनसाय विपरीतको उक्त प्राबधान उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने जिकीर लिइएको पाइन्छ । सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित जवाफमा संविधानको धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले संविधानसँग बाभिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको ३ महिनापछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने भन्ने व्यवस्था गरे बमोजिम निवेदकले दावी लिएका कानूनहरू स्वतः अमान्य भइसकेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन औचित्यहीन छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । उल्लिखित परिप्रेक्षमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९,

धारा १६४ र राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) सँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरूलाई हेर्नुपर्ने देखिन्छ ।

२. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (तेस्रो संशोधन समेत) को धारा १५९ को उपधारा (२) मा रहेको गणतन्त्रको कार्यान्वयन संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट हुनेछ भन्ने प्राबधानका आधारमा मिति २०६५।२।१५ मा संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट गणतन्त्रको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धी प्रस्ताव पारीत भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा हाल राजसंस्थाको अस्तित्व कायम छैन । अस्तित्वमा नै नरहेको संस्थासँग सम्बन्धित कानूनहरू स्वतः असान्दर्भिक र औचित्यहीन हुन्छन् भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन र संविधानसभा बैठकबाट पारीत प्रस्तावमा पनि सोही कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । अन्तरिम संविधानको धारा १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पनि संविधानसँग बाभिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी त्यस्ता कानूनी व्यवस्थाहरूको शून्यताको परिकल्पना गरेको छ । तर राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा रहेको कसैले लेखेर वा वचनले वा आकार र चिन्हद्वारा वा अन्य कुनै किसिमबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले श्री ५ महाराजधिराज वा राजपरिवार प्रति घृणा, द्वेष वा अपहेलना गरे गराएमा वा सो गर्ने उद्योग गरेमा वा दुरुत्साहन दिएमा तीन वर्ष सम्म कैद वा तीन हजार रुपैयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने प्राबधान औपचारिक रूपमा बदर वा अमान्य घोषित नहुँदासम्म कायमै रहेको आभाष दिने हुँदा त्यस्तो

प्राबधानले व्यक्तिको संविधान प्रदत्त अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा नै आँच आउन सक्ने संभावनालाई नकार्न सकिँदैन । नेपाल सरकारका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफमा पनि राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ लगायतका अन्य कानूनहरू समयानुकूल सुधार हुने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेबाट हालसम्म पनि त्यस्ता कानूनलाई निष्कृत्य तुल्याउने कार्य भैनसकेको भन्ने नै देखिन्छ ।

३. संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट पारीत प्रस्तावमा संविधानको धारा १५९(२) बमोजिम गणतन्त्रको कार्यान्वयन गरी नेपाललाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यका रूपमा स्थापित गर्नुका साथै तत्कालीन राजाका सबै अधिकार, सुविधा र हैसियत समाप्त गरिएकाले पनि त्यसबाट निवेदकको माग सम्बोधन भैसकेको भन्ने देखिन्छ । तर घोषणात्मक प्रकृतिको उक्त प्रस्ताव अनुरूप कानूनमा आवश्यक पुनरावलोकन, सुधार, परिमार्जन समेतका कार्यहरू सम्पन्न भै नसकेको भन्ने अवस्था देखिँदा संविधानमा परिकल्पना नै नगरिएका संस्थाका बारेमा भएका प्रत्याभूति कायमै रहन गएको अवस्था उत्पन्न भएको छ । त्यस्ता अनावश्यक कानूनको अस्तित्वबाट पनि संविधानद्वारा नागरिकलाई प्रदान गरिएको विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता माथि अनावश्यक बन्देजको गुञ्जायस रहने हुनाले निवेदकको माग सम्बन्धमा विचार गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको हो ।

४. संविधानतः राजा अर्थात् श्री ५ को अस्तित्व नै कायम नरहेको सन्दर्भमा

राज्य विरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा रहेका जस्ता प्राबधानहरू कायम राख्नुको कुनै औचित्य र आधार देखिँदैन । तर कानूनी रूपमा अस्तित्वमा नै रहेका त्यस्ता प्राबधानहरूले संविधान प्रदत्त हकहरूमा आघात पुऱ्याउन सक्ने संभावना समेतलाई दृष्टिगत गरी संविधानसँग बाभिएको उक्त विवादित व्यवस्थालाई निष्कृत्य घोषित गरिदिएको छ ।

५. पुरानो संवैधानिक व्यवस्था अनुसार स्थापित अंगहरू विस्थापित भैसकेको अवस्थामा नयाँ संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम सम्बन्धित कानूनलाई मिलान, परिमार्जन वा अद्यावधिक बनाउनु पर्ने देखिन्छ । तर त्यस्तो नगरिएको कारणले गर्दा असान्दर्भिक र औचित्यहीन भैसकेको कानूनी व्यवस्था पनि वहाल रहन गएको आभाष दिने भएबाट अविलम्ब कानूनी सुधारद्वारा त्यस्तो व्यवस्थालाई समसामयिक एवं अद्यावधिक गर्नु भन्ने समेत विपक्षीहरूका नाममा आदेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. अनूपराज शर्मा

न्या. राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति सम्बत् २०६५ साल कार्तिक २८ गते
रोज ५ शुभम् .....

इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं.८०४५

चैत, २०६५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेश कुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की

065-DF-023

फैसला मिति: २०६५।१२।६।५

मुद्दा :- अंश ।

पुनरावेदक/वादी: जिल्ला कैलाली नारायणपुर
गा.वि.स.वडा नं. १ वस्ने विमलादेवी
रावल

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: जिल्ला कैलाली नारायणपुर
गा.वि.स.वडा नं. १ वस्ने जय वहादुर
रावल समेत

शुरु फैसला गर्ने:

जि.न्या.श्री रामकृष्ण भट्ट

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री कृष्ण प्रसाद उपाध्याय

मा.न्या.श्री लोकेन्द्र मल्लिक

- सम्बन्धविच्छेद नहुदै अशांतर्फको दावी अदालतसमक्ष प्रवेश भइसकेको देखिदा मुद्दा चल्दैमा सम्बन्धविच्छेद हुने होइन, अन्तिम फैसलापश्चात् नै परिणामतः सम्बन्धविच्छेद भएको मान्नुपर्ने ।

- फैसला अन्तिम भएपछि नै कार्यान्वित हुने हुँदा पक्षहरूलाई बन्धनकारी हुने हो । त्यसैले सम्बन्धविच्छेद मुद्दा अन्तिम हुनुअघिको अवस्थामा अंश मुद्दाको दावी लिने हकदैया नरहेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- अंशवण्डाको क्रममा सगोलीय सम्पत्तिको अनुमान सम्बन्धमा अदालतबाट पहिलेदेखि हालसम्म स्थापित सिद्धान्तहरूले निश्चित विधीशास्त्रीय मान्यता नै विकसित हुन गएको अवस्था रहेकोले त्यस विषयमा द्विविधा वा अलमलमा पर्नु नपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
रामजी विष्ट

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
कृष्णप्रसाद सापकोटा

अवलम्बित नजीर:ने.का.प. २०५४, नि.नं. ६३८३,
पृ. २८७, ने.का.प.२०३४, नि.नं.१०९९,
पृष्ठ २७५, ने.का.प.२०५२ पृष्ठ ११४

सम्बद्ध कानून:

प्रमाण ऐन,२०३१ को दफा ६,६(क), २९

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०५६।१२।२० को फैसला उपर वादी विमलादेवी रावलको यस अदालतमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ अनुसार पर्न आएको निवेदनमा

निस्सा प्रदान भै संयुक्त इजलासमा मत्यैक्यता हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

जयवहादुर रावल र जयसरा देवीको बीच २०३० सालमा दाम्पत्य सम्बन्ध कायम भएकोमा जयसराको गर्भवाट कुनै जन्म नभएपछि दुवैको सहमतीवाट जय वहादुरले मलाई दोश्रो विवाह गरी मेरो गर्भवाट चन्द्रिका कुमारी र गोमा कुमारी २ छोरी र १ छोरा वुद्धिमनको जन्म भैसकेको छ । यसरी हाम्रो पारिवारिक जीवनयापन भैरहेकोमा पति जय वहादुर रावलले जेठी श्रीमतीको ईच्छा अनुसार परिवारको कमाई आर्जनको सम्पत्ति सम्पूर्ण जयसरा देवीका नाउंमा कायम गरीदिनु भै नगद गहना समेत सम्पूर्ण निजकै जिम्मा दिनु भै मलाई नोकरानीको रूपमा परिवारमा जीउन बाध्य बनाउने अपवित्र उद्देश्य राखी एक आपसमा मिली सम्बन्धविच्छेदको मुद्दा दायर गरी सम्मानित अदालतवाट सम्बन्धविच्छेद हुने ठहर्‍याई फैसला गराई म समेतको अंश हक लाग्ने सम्पत्तिलाई विपक्षीहरूले जयसरा देवीको निजी पेवाको रूपमा समेट्ने गरी यही २०५४ साल भाद्र २ गतेका दिन दुई विपक्षीहरूले घरमा आई अब तेरो यसमा केही छैन सम्पत्ति मेरो भैसक्यो । तँ आफ्नो माईती जा भनी मलाई दुवै मिली कुटपिट गाली गरी घरबाट निकाला गरी दिएकोले विपक्षी जयसरा देवीका नाउंमा रहेको सम्पत्ति नत निजको निजी आर्जनको सम्पत्ति हो, नत पेवा सम्पत्ति हो । विपक्षीहरूको सम्बन्धविच्छेदको प्रक्रिया पनि

मेरो अंश वन्चित गर्ने प्रयास हो । अतः सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिको प्रतिवादीहरूवाट फाँटवारी लिई मेरो अंशको १ भाग मलाई दिलाई पाऊं भन्ने विमला देवी रावलको फिराद दावी ।

फिरादी मेरो श्रीमती रहे भएकोले सगोलको अंशमा निजको समान हक छ । मेरो आर्जनको सम्पत्तिमा मेरो दुवै श्रीमतीको समान हक छ । मेरो जेठी श्रीमती जयसरा देवीको नाउंमा सगोलको सम्पत्ति दर्ता रहन गएको हो । फिरादीको हक अंश शसक्त नै रहेको कारण कानून बमोजिम हुन सादर अनुरोध छ भन्ने जय वहादुर रावलको प्रतिउत्तर जिकिर ।

विपक्षी फिरादी विमला देवीले मवाट अंश पाउने हैनन् । मैले अंश दिनु पर्ने पनि हैन । निज फिरादीसँग मेरो कुनै नाता सम्बन्ध पनि छैन । म जय वहादुर रावलको श्रीमती पनि हैन । नत म विपक्षीको सौता हुँ । त्यो बनाउने अधिकार फिरादीलाई छँदा पनि छैन । जय वहादुर र मेरो यसै सम्मानित अदालतवाट सम्बन्धविच्छेद भैसकेको छ । म २०४५ सालदेखि नै आफ्नो माईती घरमा बसी आएकी छु । यसरी सम्बन्धविच्छेद भैसकी अलग बसीरहेकी व्यक्तिवाट फिरादीले अंश पाउने कुनै कानूनी अधिकार छैन । फिरादी र जय वहादुर रावलको मिलेमतोवाट मलाई सताउने मनसायले यो भुट्टा फिराद दिएका हुन् । फिरादीले आफ्नो लोग्नेवाट अंश पाउने हुँदा प्रस्तुत भुट्टा फिराद दावीवाट फुर्सद दिलाई पाऊं भन्ने प्रतिवादी जयसरा देवी रावलको प्रतिउत्तर जिकिर ।

२०५४ साल भाद्र २ गतेदेखि जयसरा देवी रावल र जय बहादुर रावलको बीचमा सम्बन्धविच्छेद भएको हो । त्यसभन्दा अगाडि प्रतिवादीहरू एकासगोलमा नै वस्दै थिए । प्रतिवादी जयसरा देवी रावलको जिम्मा रहेको सम्पत्तिमा वादीले अंश पाउनु पर्ने हो भन्ने वादीका साक्षी गगन सिंह धामीको वकपत्र ।

प्रतिवादी जयसरासँग जयबहादुरको २०५४ साल श्रावण महिना देखि सम्बन्धविच्छेद भैसकेकोले वादी विमला देवी रावलसँग प्र. जयसराको कुनै सम्बन्ध नहुँदा वादीले प्र. जयसरा रावलवाट अंश पाउने होईनन् भन्ने प्रतिवादी जयसरा देवी रावलका साक्षी विष्णु देवी रावलको वकपत्र ।

जयसरासँग पूर्व लोग्नेवाट पाएको सम्पत्ति भए हकदारले उचित मार्ग अपनाई लिन पाउने नै हुन्छ । अंशको अंशियाराका दायराभित्र नपर्नेलाई प्रतिवादी बनाई घरवाट निकाल्यो, कुटपिट गर्‍यो भन्ने भुट्टा कुरा दर्शाई प्र. जयबहादुरसँग मिलेमतो गरी सफा हातले नआई दायर गरेको वादी विमलादेवीको दावी जिकिर पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको कैलाली जिल्ला अदालतको मिति २०५५।३।१ को फैसला ।

म जयबहादुरकी कान्छी श्रीमती हुं । जेठी जयसरा देवीवाट बाल वच्चा भएको छैन । पतिले सम्पूर्ण चल अचल श्रीसम्पत्ति जयसराको हातमा दिनु भएकोले उनैको नाउँमा दर्ता छ । म अंशियार भएकोले आफ्नो अंश पाउनु पर्छ । जिल्ला अदालतको फैसलामा अंशवण्डाको १, २, १०, १० (क) समेतको प्रत्यक्ष त्रुटि भएकोले उक्त फैसला बदर गरी फिराद दावी बमोजिम अंशको फाँटवारी लिई अंश हक छुट्ट्याई पाऊँ भन्ने

व्यहोराको विमलादेवी रावलको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदक वादीका पति प्रतिवादी जयबहादुर रावलले अंश दिनु पर्ने कुरा स्वीकार गरी प्रतिउत्तर फिराएको अवस्थामा वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.वं.२०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

पुनरावेदिकालाई अ.वं. २०१ नं.अनुसार भिकाई फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरी पुनरावेदिका र प्रत्यर्थी जयबहादुरसँग अंशवण्डाको २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम वण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको फाँटवारी दाखल गराई फाँटवारी दाखल भए पुनरावेदिकावाट नपुग कोर्ट फि लिई फाँटवारीमा उल्लेख भएका सम्पत्तिको दर्ता समेत बुझ्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा वादीले प्रतिवादी जयबहादुरसँग अंश पाउने स्थिति रहे पनि यी दुवैबीच वण्डा गर्नुपर्ने कुनै श्रीसम्पत्ति रहेको देखिन नआउँदा दुवै पक्ष सगोलको अंशियार भएपनि वण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको अभावमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई गरेको शुरु कैलाली जिल्ला अदालतको मिति २०५५।३।१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत दिपायल, डोटीको फैसला ।

एका सगोलमा रहेको वखत जुनसुकै अंशियारको नाममा लिएको सम्पत्तिलाई संयुक्त रूपको हो भनी अदालतले अनुमान गर्ने कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ (क) मा लेखिएको हुनाले वादीको दावीमा यो

परिवन्दवाट दाईजो हुन आएको हो भन्ने कुरा र त्यसको प्रमाण नखोलेको हुनाले सगोलको सम्पत्ति हुन जान्छ र स्त्री अंश धनको ऐनले सम्बन्धविच्छेद भएपछि अंशमा दावा नलाग्ने हुँदा वादीको दाईजो देखिँदैन । सगोलमा हुँदा अंशियाराको नाउँमा लिएको सम्पत्ति वण्डा लाग्छ भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । कमला देवी वि. हरि वहादुर भन्ने हिरण्य वहादुर, ने.का.प. २०३४, पृ. २७५ विपरीत छ । जयसराको नाम दर्ताको हामी अंशियारा सगोल हुँदाको अवस्थामा आर्जित सम्पत्ति छ । सो सम्पत्तिमा अब जयसराको हक नलाग्नेमा कानूनतः विवाद छैन । म जयसरा देवीको हकवाला हुं । जयसरा देवी र जय वहादुर रावल बीच सम्बन्धविच्छेद भई सकेको अवस्था छ । पुनरावेदन अदालत समक्ष सोही सम्पत्ति फाँटवारीको प्रयोजनार्थ अर्थात् अंशवण्डाको महलको २०,२१,२२ र २३ नं. को हकमा पेश भएको छ । पुनरावेदन अदालतले सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी मागी मेरो माग दावी बमोजिम नगरेको समेत त्रुटिपूर्ण छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ (क) ५४ र अंशवण्डाको १, २, १०, १८ नं. समेतको गलत अर्थ गरिएको, स्त्री अंश धनको महलको ६ नं. को गलत व्याख्या भएको र यस अदालतवाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेत प्रतिकूल रहेवाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(२) (क) (ख) र (घ) को अवस्था विद्यमान भएकोले मुद्दा दोहऱ्याई पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेतको वादीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा वादी विमला देवी प्रतिवादी जय वहादुर रावलको श्रीमती हो भन्ने कुरामा विवाद देखिएन । निज प्रतिवादीले समेत वादीले अंश पाउनु पर्ने हो । केवल अंश दिन निजको साथमा कुनै सम्पत्ति नभएको जे छ त्यो जयसरा देवीसँग छ भन्ने प्रतिउत्तर जिक्ति भएकोमा जयसरा देवीको साथमा सम्पत्ति छ, छैन ? भए के कति सम्पत्ति रहेको छ ? त्यस तर्फ निज प्र. जयसरावाट फाँटवारी दाखिल गराई निर्णय गर्नुपर्नेमा त्यस तर्फ केही नवुभ्नी केवल जयसरा देवी र जयवहादुरकाबीच २०५४।४।२९ मा सम्बन्धविच्छेद भएको भन्ने आधारमा अंश जस्तो नैसर्गिक हक अधिकारवाट वन्चित हुने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत, दिपायल डोटीको फैसला ने.का.प. २०४२, नि.नं. २५५३ समेतमा यस अदालतवाट प्रतिपादित भएको सिद्धान्तको विपरीत देखिन आएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) (ख) बमोजिम मुद्दा दोहऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेतको यस अदालतको आदेश ।

यसमा यस अदालतको २०६२।९।१३ को आदेश अनुसार प्रतिवादी जयसरा देवीसँग अंशको तायदाती फाँटवारी माग गर्ने आदेश भएकोमा निजवाट फाँटवारी पेश भएको ।

प्रस्तुत अंश मुद्दाको फिराद मिति २०५४।५।२९ मा पर्नु भन्दा अगाडि प्रतिवादीहरू जयसरा र जयवहादुर बीच सम्बन्धविच्छेद हुने ठहरी कैलाली जिल्ला अदालतवाट २०५४।४।२९ मा फैसला भएको पाइयो । उक्त फैसला सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत दिपायलले मिति

२०५४।१।९ मा फैसला गरेकोमा सो फैसला उपर पुनरावेदन नपरी मुद्दा अन्तिम भइरहेको पाइयो । सम्बन्धविच्छेद भैसकेको अवस्थामा प्रतिवादी जयसरादेवी वादीको अंशियारा कायमै रही रहेको अवस्था देखिदैन । अंशवण्डाको १० नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा वादीले आफ्नो लोग्नेसँग मात्र अंश पाउने हुन्छ । सो विपरीत सम्बन्धविच्छेद भै छुट्टिई भिन्न बसेकी सौताबाट अंश माग गर्न नमिल्ने हुँदा यी प्र. जयसरा समेतसँग अंश माग गरेको अवस्थामा अंश हक जन्म सिद्ध हक भन्ने आधारमा निस्सा प्रदान गर्दा उल्लेख भएको सिद्धान्त प्रस्तुत प्रसङ्गमा आकर्षित हुन सक्ने देखिदैन । प्रतिवादी जयबहादुरले पेश गरेको तायदाती अनुसार निजको नाउँमा कुनै सम्पत्ति नभएको र प्र. जयसरासँग वादीले अंश माग गर्न नसक्ने अवस्था देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको ईन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । सहयोगी मा.न्या.श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको छुट्टै राय भै वादीले प्र. जयसरासँग समेत अंश पाउने ठहरेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ (१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण ईजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत माननीय न्यायाधीश अनूपराज शर्माको राय ।

प्रस्तुत अंश मुद्दाको फिराद परेको मिति २०५४।५।२९ मा प्रतिवादीहरू जयसरादेवी जयबहादुरबीच सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट समेत फैसला भएको नभई शुरु जिल्ला अदालतबाट सम्म सम्बन्धविच्छेद हुने ठहर भई सो उपर कानून बमोजिम पुनरावेदन लाग्ने अवस्था

यथावत रहेको देखिन्छ । कुनै पनि विवादमा सक्षम अदालतबाट भएको निर्णय वा फैसलाले त्यस्तो विवादित प्रश्नको प्रचलित कानूनको परिधिभित्र रही निश्चित निपटारा गरेको हुनुपर्दछ र त्यसलाई कुनै अर्को अदालत वा निकायबाट पुनर्विचार वा पुनःनिर्णय वा पुनरावलोकन गर्ने अवस्था विद्यमान हुनु हुँदैन । तब मात्रै सो विवादमा भएको निर्णय वा फैसला अन्तिम फैसला मानिन्छ । सामान्यतः कुनै पनि विवादमा शुरु तहको अदालत वा निकाय वा अधिकारीबाट भएको शुरु निर्णय वा फैसला उपर पुनरावेदन लाग्ने कानूनी मार्ग विद्यमान रहेसम्म र पुनरावेदनको म्याद बाँकी रहेसम्म शुरु अदालतबाट भएको निर्णय वा फैसला अन्तिम हुन सक्ने हुँदैन ।

दाईजोबाट प्राप्त भएको हो भनी प्रतिवादीले प्रमाण साथ पुष्टी गर्न नसकेको अवस्थामा एकाघरसँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) को कानूनी व्यवस्था बमोजिम तत्काल सगोलमा रहेकी यी प्रतिवादी जयसरादेवीका नाममा साविक देखिरहेको कि.नं.७०५ र २७८ का जग्गाहरू सगोलको सम्पत्ति हो भनी यस अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । प्रतिवादी जयबहादुरले अंशमा पाएको कि.नं. १९ र २० को १-५-० तथा प्रतिवादी जयसरादेवी सगोलमा रहँदाकै बखत २०३७।१०।१४ मा खरीद गरी लिएको कि.नं. ३१६ र २७९ को जग्गासँग २०४१ सालमा सट्टापट्टा गरी प्राप्त गरेको कि.नं. ६३ मध्ये कित्ताकाट भै बाँकी रहन आएको कि.नं. ७०५

को क्षेत्रफल ०-१७-० तथा कि.नं. २७८ को क्षे.फ. ००३३८.६३ वर्गमिटर को जग्गा समेत निजको नाममा २०५१ सालमा नै कायम हुन आएको देखिँदा सो जग्गा समेतबाट वादीले अंश पाउने नै देखियो ।

अब के कति अंश पाउने भन्ने तर्फ हेर्दा वादी विमलादेवी, निजका २ छोरी चन्द्रिका र गोमा तथा १ छोरा वृद्धिरमनको जन्म भएको भन्नेमा कुनै विवाद छैन । वादीका छोरीहरूको विवाह भै निजहरू अन्यत्र गई सकेको भन्ने पनि देखिएको छैन । मुलुकी ऐन, २०२० मा मिति २०५९।६।१० मा भएको एघारौँ संशोधनले अंशबण्डाको महलमा संशोधन भई छोरी समेतले अंश पाउने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा प्रस्तुत विवादमा वादीका २ छोरीहरू समेत अंशियार कायम भई निजहरू समेतको अंश भाग लाग्ने देखिएवाट यी वादी प्रतिवादीहरू कूल ६ अंशियार देखिन आएको हुँदा वादीले ६ भागको १ भाग अंश पाउने देखियो ।

तसर्थ, वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०५६।१२।२० को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा उल्टी भै वादीले फिराद दावी बमोजिम प्रतिवादीहरू जयबहादुर र जयसरादेवीको नाममा कायम रहेको उपर्युक्त सम्पत्तिमध्येबाट अविवाहित छोरा छोरीको विवाह खर्च पर सारी ६ भागको १ भाग अंश छुट्टयाई लिन पाउने ठहर्छ । सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर भएको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर

गर्ने गरी व्यक्त भएको रायसँग सहमत हुन नसकेको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण ईजलास समक्ष पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय ।

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामजी विष्टले वादी र प्रतिवादी जयसरा सौता सौता नाताका हुन् । पैत्रिक सम्पत्ति सौताको नाममा रहेको छ । वादीलाई अंशवाट वन्चित गर्ने उद्देश्यले लोग्ने र सौता मिली सम्बन्धविच्छेद गरेका हुन् । सम्बन्धविच्छेद मुद्दा चल्दा चल्दै प्रस्तुत अंश मुद्दाको फिराद परेको हुँदा सम्बन्धविच्छेद मुद्दा अन्तिम नहुँदै दायर भएको अंश मुद्दावाट अंश नपाउने भन्न मिल्दैन । ने.का.प. २०३४ नि.नं.१०९९ मा यस विषयमा सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको छ । प्रतिवादी जयसरा देवीको नाउँमा रहेको सम्पत्ति सम्बन्धविच्छेद मुद्दा दायर गरेपछि निजको नाउँमा आएको होइन । २०३७ सालमा सगोलमा रहंदाको अवस्थामा नै राजिनामावाट खरीद भएको सम्पत्तिवाट वादीले अंश नपाउने भन्ने हुँदैन । उक्त सम्पत्ति निजको निजी आर्जन वा दाईजो पेवाको हो भन्ने कुनै स्वतन्त्र प्रमाणवाट पुष्टि भएको छैन । अतः वादीले प्रतिवादीहरूवाट अंश पाउने ठहर गरेको माननीय न्यायाधीश राम प्रसाद श्रेष्ठको राय सदर गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी मध्येकी जयसरा देवीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता

श्री कृष्ण प्रसाद सापकोटाले निस्सा दिने आदेशमा उल्लेख भएको नजिर प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसंग मिल्दैन । उक्त मुद्दामा बाबु छोरा विचको विवाद छ । प्रस्तुत मुद्दामा सम्बन्धविच्छेद भएका सौता विचको विवाद रहेको छ । जयसरा र जय वहादुरको बीच सम्बन्धविच्छेद हुने ठहरी फैसला भएपछि मात्र वादीको अंश तर्फ नालेस परेको हुँदा सम्बन्धविच्छेद भैसकेकी सौता जयसरासंग अंश माग गर्ने हकद्वैया वादीलाई छैन । ०३७ सालमा वादीको जयवहादुरसंग विवाह भैसकेको नहुँदा उक्त सम्पत्ति के कसरी प्राप्त भएको भन्ने वादीलाई थाहा जानकारी हुने विषय होइन । उक्त सम्पत्ति सगोलको भए सम्बन्धविच्छेद मुद्दामा पति जयवहादुरले जिकिर लिन थिए । लोगनेले नै त्यस्तो जिकिर लिन नसकेको अवस्थामा जयवहादुरवाट अंश पाउने वादीले सो कुरा उठाउन मिल्दैन । ०३४ सालको नजिर प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुन सक्दैन । अत वादी दावी नपुग्ने ठहराएको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्याएको माननीय न्यायाधीश अनूपराज शर्माको राय सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका कानून व्यवसायिहरूको उपर्युक्त वहस जिकिर मनन् गरी, मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा वादी दावी नपुग्ने ठहर्याएको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? र यस अदालतको संयुक्त इजलासवाट व्यक्त राय मध्ये कुन चाँहि राय मनासिव छ भन्ने विषयमा केन्द्रीत रही निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पति जय वहादुर रावलले सम्पूर्ण सम्पत्ति जेठी पत्नी जयसरा देवीका नाउँमा राखी, निजहरू एक आपसमा मिली, सम्बन्धविच्छेद मुद्दा गरी, सम्बन्धविच्छेद हुने फैसला गराई मलाई अंशवाट बञ्चित पार्ने उद्देश्य लिएकोले प्रतिवादीहरूवाट सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिको फाँटवारी लिई १ भाग अंश दिलाई पाऊं भन्ने समेत फिराद दावी रहेकोमा सगोलको सम्पत्ति जेठी श्रीमती जयसरा देवीको नाउँमा दर्ता रहेकोले सो सम्पत्ति समेतवाट वादीले अंश पाउनु पर्ने हो भन्ने जय वहादुरको र जय वहादुर र आफूबीच सम्बन्धविच्छेद भैसकेको हुँदा सम्बन्धविच्छेद भै अलग वसी रहेको व्यक्तिवाट फिरादीले अंश पाउने कानूनी आधार छैन, वादीले आफ्नो लोगनेवाट अंश पाउने हुँदा प्रस्तुत भुट्टा फिराद दावीवाट फुर्सद दिलाई पाऊं भन्ने समेत व्यहोराको जयसरा देवीको मुख्य प्रतिउत्तर जिकिर रहेको देखिन्छ । सुरुले वादी दावी नपुग्ने ठहर्याएको फैसला पुनरावेदन अदालतवाट सदर भएको पाइन्छ । वादीको लोगनेसंग बण्डा गर्नुपर्ने कुनै श्री सम्पत्ति नरहेको र अंश मुद्दा पर्नु अगावै प्रतिवादी जयवहादुर र जयसराको सम्बन्धविच्छेद हुने ठहरी जिल्ला अदालतवाट फैसला भएकोले सुरुको निर्णय सदर हुने भन्ने नै पुनरावेदन अदालतको ठहर बूँदा रहेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको सो फैसला उपर वादीले चित्त नबुझाई यस अदालतमा दिएको मुद्दा दोहोर्याई पाऊं भन्ने निवेदनमा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई संयुक्त इजलासमा निर्णयार्थ पेश भएकोमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच वादीले अंश नपाउने ठहर्याएको फैसला सदर

हुने वा उल्टी हुने भन्ने विषयमा मत्यैक्यता हुन नसकी यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

३. पुनरावेदक वादी विमलादेवीको प्रत्यर्थी जयबहादुर रावलसंग २०४१ सालमा विवाह हुनु अगावै जयबहादुर र जयसरा बीच २०३० सालमा विवाह भएको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद छैन । अर्थात प्रत्यर्थी जयसरा पुनरावेदक वादीको सौता नाताको व्यक्ति हुन भन्ने देखिएको छ । अशियार नाता सम्बन्धका वादी र प्रतिवादीहरू बीच यस अगावै अंशबण्डा भईसकेको भन्ने स्थिति पनि देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा वादीले प्रतिवादीहरूसंग अंश माग गर्न पाउने नै देखिन्छ ।

४. जहाँसम्म पुनरावेदक वादीले प्रस्तुत मुद्दा दिनु अगावै प्रत्यर्थीहरू बीच सम्बन्धविच्छेद हुने ठहरी फैसला भएकोले प्रत्यर्थी मध्येको जयसरासंग वादीको कुनै नाता सम्बन्ध नै नरहेको हुँदा निजवाट अंश पाउने होइन भन्ने प्रतिवादी जयसराको जिकिरको विषय छ, जयबहादुरसंग कायम रहेको पति पत्नीको सम्बन्धविच्छेद गरिपाउँ भनी प्रत्यर्थी जयसराको मिति २०५३।१०।२० मा निवेदन परी शुरु कैलाली जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।४।२९ मा सम्बन्धविच्छेद हुने गरी फैसला भएको देखिन्छ । जिल्ला अदालतबाट सम्बन्धविच्छेद मुद्दामा फैसला भएपछि मिति २०५४।५।२९ मा प्रस्तुत अंश मुद्दाको फिराद परेको देखिए पनि सम्बन्धविच्छेद मुद्दा जिल्ला अदालतबाट अन्तिम नभई त्यस उपर प्रतिवादी जयबहादुरको मिति २०५४।७।२५ मा

पुनरावेदन अदालत, दिपायलमा पुनरावेदन परी मिति २०५४।९।९ मा आएर मात्र शुरु फैसला सदर हुने ठहरी अन्तिम फैसला भएको भन्ने प्रमाणमा आएको सम्बन्धविच्छेद मुद्दाको शुरु मिसिल संलग्न उक्त फैसलाको प्रमाणित नक्कल उतारवाट देखिएको छ । उक्त सम्बन्धविच्छेद मुद्दा पुनरावेदन अदालतबाट फैसला नहुँदैको अवस्थामा प्रस्तुत अंश मुद्दाको फिराद परेको देखिएवाट सम्बन्धविच्छेद मुद्दामा अन्तिम फैसला हुनु अघि नै अर्थात सम्बन्धविच्छेद नहुँदै अंश तर्फको दावी अदालत समक्ष प्रवेश भईसकेको देखियो । मुद्दा चल्दैमा सम्बन्धविच्छेद हुने होइन, अन्तिम फैसला पश्चात नै परिणामतः सम्बन्धविच्छेद भएको मान्नु पर्दछ । फैसला अन्तिम भए पछि नै कार्यान्वित हुने भई पक्षहरूलाई बन्धनकारी हुने पनि हो । त्यसैले सम्बन्धविच्छेद मुद्दा अन्तिम हुनु अघिको अवस्थामा पुनरावेदक वादीलाई प्रत्यर्थी जयसरा उपर अंश मुद्दाको दावी लिने हकद्वैया नरहेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

५. अब के, कुन सम्पत्तिवाट पुनरावेदक वादीले अंश पाउने अवस्था रहेछ भनी हेर्दा, प्रत्यर्थी मध्येको जयबहादुरले पुनरावेदन अदालतमा निजसंग कुनै सम्पत्ति नरहेको र बण्डा गर्नुपर्ने कि.नं.६३ र २७८ को जग्गा जेठी श्रीमतीको नाउँमा रहेको भनी मिति २०५६।७।८ मा पेश गरेको तायदातीमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर यस अदालतको आदेश बमोजिम प्रत्यर्थी जयसराले यस अदालतमा मिति २०६२।११।१५ मा पेश गरेको तायदाती विवरण हेर्दा, जयबहादुरले र.नं.३१६, मिति २०५४।७।३ को पारीत बण्डापत्रवाट अंश

पाई निजको नाममा दर्ता रहेको कि.नं.१९ को ०-१३-० र कि.नं.६१३ को ०-१२-० जग्गावाट अंश पाउने हो भन्ने उल्लेख गरेको देखियो । तायदातीमा उल्लेखित सो व्यहोराको समर्थनमा प्रत्यर्थी जयसराको तर्फवाट द.नं. ८७० मिति २०६३।१।१५ मा परेको निवेदनमा उक्त पारीत बण्डापत्रको लिखतको छाँयाप्रति समेत पेश भएको अवस्था रहेछ । उक्त बण्डापत्र लिखत अन्यथा हो भनी कुनै जिकिर आउन नसकेको अवस्थामा प्रत्यर्थी जयवहादुर नाम दर्ताको सो सम्पत्तिवाट पुनरावेदक वादीले अंश पाउने नै देखिन आयो ।

६. त्यसैगरी प्रत्यर्थी जयसराले पेश गरेको उक्त तायदाती विवरणमा निजका बाबुले किनी दिएको जग्गासंग सट्टापट्टा गरी आएको कि.नं.७०५ को क्षेत्रफल ०-१७-० तथा, दाइजोवाट प्राप्त गरेको कि.नं.२७८ को ००३३८.६३ वर्ग मिटर जग्गा वादीलाई अंश लाग्ने होइन भन्ने कुराको जिकिर लिएको पाइन्छ । प्रत्यर्थीको सो जिकिरका सम्बन्धमा यस अदालतको आदेशवाट मालपोत कार्यालय कैलालीको मिति २०६४।३।१४ को पत्र साथ प्राप्त श्रेस्ता उतार हेर्दा कि.नं.७०५ मिति २०३७।१०।१४ को पारीत राजिनामा लिखतवाट निजका नाउँमा आएको कि.नं.२७९ र ३१६ को जग्गासंग मिति २०४१।२।१५ को सट्टापट्टा लिखत मार्फत सट्टापट्टा भै प्राप्त हुन आएको कि.नं.६३ कित्ताकाट भई कायम रहेको भन्ने देखिन आएको छ । त्यसै गरी कि.नं.२७८ को घडेरी जग्गा पनि आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालयको मिति २०५१।२।१५ को पत्रवाट कि.नं.१६ कित्ताकाट भई कायम भएको भन्ने देखिन्छ । यसवाट उक्त सम्पत्ति मिति २०५३।१०।२० मा

सम्बन्धविच्छेद मुद्दा दायर गरेपछि, प्रत्यर्थी जयसराले प्राप्त गरेको भन्ने नदेखिई सगोलमा रहेको अवस्थामा नै ०३७ सालमा राजिनामावाट र ०५१ सालमा घडेरी प्राप्त गरेको देखिएको छ ।

७. सो जग्गाहरू बाबुले खरीद गरी दिएको तथा दाइजोवाट प्राप्त गरेको भन्ने प्रत्यर्थी जयसराको जिकिर रहेको देखिएपनि उक्त जिकिर समर्थित हुने कुनै सबूद प्रमाण निज तर्फवाट दिन गुर्जान सकेको अवस्था छैन । दाइजो पेवाको जिकिर लिनु मात्र पर्याप्त हुदैन आफूले लिएको त्यस्तो जिकिर प्रमाणित गर्न पनि सक्नु पर्दछ । अन्यथा त्यस्तो जिकिरका भरमा मात्रै दाइजो पेवा ठहर गर्न मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतवाट मकबुल अहमद जसगढ विरुद्ध नुर अहमद (ने.का.प. २०५४, नि.नं. ६३८३, पृ. २८७) लगायतका अंश मुद्दाहरूमा व्याख्या भई निश्चित सिद्धान्तहरू कायम भईरहेको अवस्था रहेकोले त्यस विषयमा थप चर्चा गरिरहन आवश्यक रहेन ।

८. त्यसैगरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६.(क) ले एकाघरसंगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नेछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । अदालतले उक्त ऐन बमोजिम अनुमान गर्ने कुरा खण्डन गर्न चाहने पक्ष उपर नै त्यसको प्रमाण पुर्याउने भार रहने भन्ने व्यवस्था सोही ऐनको दफा २९ मा रहेको पाइन्छ । एकासगोलमा रहेको बखत जुनसुकै अंशियारको नाममा प्राप्त भएको सम्पत्तिलाई संयुक्त रूपको हो भनी अदालतले अनुमान गर्ने कुरा प्रमाण ऐन,

२०३१ को दफा ६ मा हुँदा दावीमा यो यस कारण परिवन्दवाट दाइजो हुन आएको भन्ने कुरा र त्यसको प्रमाण नलेखेको हुनाले सगोलको सम्पत्ति हुन जाने भनी यस अदालतवाट २०३४।९।१३ मा निर्णय भई ने.का.प.२०३४, नि.नं.१०९९, पृष्ठ २७५ मा सिद्धान्त प्रतिपादित भएको देखिन्छ । त्यसै गरी चिज कुमार श्रेष्ठ समेतको अंश मुद्दामा २०५१।८।१ मा निर्णय हुँदा लिखतको छैठौँ हरफमा साहुको दाइजो लियाको ठिक साँचो हो भनी लेखिएको व्यहोराको आधारमा दाइजोको रुपैयावाट खरीद गरेको मान्न नमिल्ने भई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ बमोजिम सगोलको मान्नुपर्ने भन्ने समेत व्यहोराको सिद्धान्त प्रतिपादन (ने.का.प.२०५२ पृष्ठ ११४) भएको देखिन्छ । यस प्रकार अंशवण्डाको क्रममा सगोलीय सम्पत्तिको अनुमान सम्बन्धमा यस अदालतवाट पहिले देखि हालसम्म स्थापित उक्त सिद्धान्तहरूले निश्चित विधीशास्त्रीय मान्यता नै विकसित हुन गएको अवस्था रहेकोले त्यस विषयमा द्विविधा वा अलमलमा पर्नु पर्ने समेतको कुनै स्थिति देखिदैन ।

९. त्यसैले प्रत्यर्थी जयसराले लिएको दाइजोको जिकिर प्रमाणित गर्न नसकेको र उक्त सम्पत्ति सगोलमै छँदा निजको नाममा खरीद तथा प्राप्त भई आएको हुँदा पुनरावेदक वादीलाई बण्डा नलाग्ने भन्न मिल्ने देखिन आएन ।

१०. पुनरावेदक वादी बिमलादेवी, निजका दुई छोरी चन्द्रिका र गोमा तथा एक छोरा बुद्धिरमन भएको भन्ने भई जम्मा छ अंशियार देखिन आएकोले विवाह हुन बाँकी

छोरी र छोराको विवाह खर्च पर सारी तायदातीमा उल्लेख भएको प्रत्यर्थी जयबहादुरको नाउँ दर्ताको कि.नं.१९ को ०-१३-० र कि.नं.६१३ को ०-१२-० तथा प्रत्यर्थी जयसराको नाउँको कि.नं.७०५ को क्षेत्रफल ०-१७-० र कि.नं.२७८ को ००३३८.६३ वर्गमीटर जग्गावाट पुनरावेदक वादीले ६ भागको १ भाग अंश पाउने नै देखियो ।

११. तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लिखित तथ्यगत अवस्था, कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विवेचित आधार कारणवाट पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूवाट ६ भागको १ भाग अंश पाउने देखिएकोले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०५६।१२।२० को फैसला उल्टी गरी उपर्युक्त सम्पत्ति मध्येबाट वादीले ६ भागको १ भाग अंश छुट्टयाई लिन पाउने ठहराएको माननीय न्यायाधीश श्री राम प्रसाद श्रेष्ठको राय मनासिव ठहर्छ । वादी दावी नपुग्ने ठहर्याएको सुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्याएको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको रायसंग सहमत हुन सकिएन । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

वादी दावी नपुग्ने ठहर्याएको शुरु कैलाली जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदक वादीले छ भागको एक भाग अंश पाउने ठहर्याएको माननीय

न्यायाधीश श्री राम प्रसाद श्रेष्ठको राय मनासिव ठहर भएको हुँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयबहादुरको नाउँ दर्ताको कि.नं.१९ को ०-१३-० र कि.नं.६१३ को ०-१२-० तथा प्रत्यर्थी जयसराको नाउँको कि.नं.७०५ को क्षेत्रफल ०-१७-० र कि.नं.२७८ को ००३३८.६३ वर्गमीटर जग्गावाट अंश छुट्टयाई पाउँ भनी पुनरावेदक वादीको ऐनका म्याद भित्र दरखास्त परे कानून बमोजिम लाग्ने दस्तुर लिई ६ भागको १ भाग अंश छुट्टयाइ दिनु भनी सुरु कैलाली जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु..... १

वादीले ३ भागको १ भाग अंश माग गरेकोमा ६ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी फैसला भएकोले पुनरावेदक वादीले पुनरावेदन अदालतमा राखेको कोर्ट फी रु.६२२५।- र यस अदालतमा राखेको कोर्ट फी रु.१२७०।- समेत जम्मा रु.७४९५।-को आधा प्रतिवादीहरूवाट भराइ लिन पाउने हुँदा सो कोर्ट फी रकम भराइ पाउँ भनी ऐनका म्याद भित्र दर्खास्त दिए केही दस्तुर नलिई प्रतिवादीहरूवाट दामासाहीका दरले वादीलाई भराई दिनु भनी सुरुमा लेखी पठाउनु..... २

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियम बमोजिम बुझाई दिनु..... ३

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

न्या.सुशिला कार्की

इति सम्बत् २०६५ साल चैत्र ६ गते रोज ५ शुभम्.....

इजलास अधिकृत:- नारायण सुवेदी

निर्णय नं.८०४६

चैत्र, २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी

माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
संवत् २०५८ सालको दे.पु.नं. ७५६९
फैसला मिति: २०६५।१।२।५।४

मुद्दा :- अंश दर्ता चलन ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी: मकवानपुर जिल्ला
मनहरी गा.वि.स.७ बस्ने रुक्मीणी
हुङ्गाना मरी मु.स. गरी आफ्नो हकमा
समेत ऐ.ऐ. बस्ने थिरप्रसाद हुंगाना
समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/ वादी: मकवानपुर जिल्ला मनहरी
गा.वि.स. ७ बस्ने नीलप्रसाद हुंगाना

यस अदालतवाट अ.वं.१३९ नं.बमोजिम बुझी
प्रतिवादीको हैसियतमा कारणी सरह तारेखमा
रहेका ऐ.ऐ. बस्ने देवराज हुंगाना समेत

शुरु निर्णय गर्ने :-

मा.जि.न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन निर्णय गर्ने:

मा.मु.न्या.श्री परमानन्द भ्ना

मा.न्या.श्री हरिबहादुर बस्नेत

- पैत्रिक सम्पत्तिबाट कुनै पनि अंशियारलाई विमुख वा निरअंशी

बनाउन नहुने मान्यता अंशवण्डासम्बन्धी प्रचलित कानूनले आत्मसात् गरेको देखिनुका साथै पैत्रिक सम्पत्तिको अंशियारहरू बीच नरम-गरम र रोखपोख मिलाई वण्डा गर्नुपर्ने भन्ने विषय अंशवण्डाको कानूनी दायराभिन्न पर्ने ।

- अंश पाएको जग्गा विक्री गरी बसाइ सरी गएको समेतको अवस्थामा अंशियारहरूको श्रीमती र छोराहरूले समेत स्वतन्त्र व्यवहार गरिसकेको अवस्थामा सबै प्रतिवादीहरूको लामो समयदेखिको आपसी व्यवहार खलवलिने गरी पुनःवण्डा गर्नु भन्दा हाल मृत्यु भइसकेको नाउँको पूरै सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने ठहर गर्नु उचित र न्यायसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:विद्वान अधिवक्ता श्री रबीन विडारी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून: मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ३० नं.

फैसला

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५८।२।७ को फैसला उपर प्रतिवादीहरूको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको

प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

हामी वादी प्रतिवादीहरू अंशियार नाताका हौं । हाम्रो अरु अंशियारहरू छैनन् । हामी बीचमा अंशवण्डा भएको छैन । अंश पाऊँ भनी सरसल्लाह हुँदा जेठा दाजुले आलटाल गरी मिलाउन मान्नु भएन । म फिरादीलाई अन्याय पर्न गएकोले वाध्य भै यो फिराद दिन आएको छु । फिराद परेको मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशवण्डाको २०,२१,२२,२३,२४ नं.समेतको आधारमा तायदाती लिई, ९ भाग गरी, त्यसबाट १ भाग मेरो अंश छुट्ट्याई, मेरो नाउँमा दर्ता गराई, चलन समेत चलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी ।

वादी दावी भुट्टा हो । वादी र हामीहरू अंशियार भएकोमा विवाद छैन । तर हाम्रो अंश भाग घरसारमै छुट्टिभिन्न भैसकेकोले हामीले वादीलाई अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर ।

प्रतिवादी रुद्र प्रसाद हुंगानाको नाउँको ३० दिने इतलायनामा म्याद मिति २०५२।१।२८ मा तामेल भएकोमा म्याद भित्र प्रतिउत्तर नफिराई म्याद गुजारी बसेको ।

लिखतमा लागेको चुडामणी शर्मा हुंगानाको सहीछाप हो, होइन मलाई थाहा छैन । लिखत मलाई भएको थाहा छैन । लिखत सद्दे भए त्यस कागजमा हामी सबै अंशियारको नाम सही समेत गर्नुपर्ने थियो । हामी कसैको नाम र सही समेत नभएको लिखत हाम्रो हित विरुद्ध हुने गरी पेश गरेकोले उक्त लिखत सद्दे होइन, जालसाजी

हो भन्ने व्यहोराको वादी निल प्रसाद ढुंगानाले जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

लिखत जालसाजी होइन, सद्दे लिखत हो । उहाँले पहाडको अंश लिएर आफ्नो भाग बिक्री गरी निकै पछि यही ज्यामिरेमा आएर जग्गा किनी बस्नु भएको हो । लिखत जालसाजी भए अंश लिई बसी सकेको भनी उक्त लिखत पेश गर्नुपर्ने कुरै आउँदैन । लिखत हुंदा सबै काकाहरू घरमा नभएकोले नाम नलेखेको र सही नगरेको हो । चुडामणीले आफ्ना बाबु कुलानन्दसंग अंश बुझी सकेका छन् । उनी सगोलका होइनन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी वारेस समेत चुडामणी ढुंगानाले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

वादीको आफ्नो नाममा रहेको केही जग्गाहरू बिक्री वितरण गरेको कुरा राजिनामाको प्रतिलिपी र वादीले मिति २०५४।१।१० मा गरेको कागजबाट देखिन आएको छ । अन्य प्रतिवादीहरूले आमा बाबुबाट जग्गा राजिनामा लिई आपसमा लेनदेन व्यवहार समेत गरी सकेको भने कुरा प्रमाणहरूबाट देखिन आएकोले वादीले आमा प्रतिवादी रुक्मिणी ढुंगानाबाट सम्म अंश पाउने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादी समेतबाट अंश पाउँ भन्ने वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ । वादीले पेश गरेको तायदातीमा उल्लेखित जग्गा स्वःआर्जनको भनी उल्लेख गरेको कुरालाई प्रतिवादीले कुनै विरोध नगरेको हुंदा सो तायदातीमा उल्लेखित जग्गा वण्डा नलाग्ने भई प्रतिवादी रुक्मिनि ढुंगानाले पेश गरेको तायदातीबाट वादीले आधा भाग अंश छुट्याई निजको नाउँमा दर्ता भई चलन समेत चलाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत शुरु मकवानपुर

जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।३।३ मा भएको फैसला ।

मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट नरम गरम नमिलाई गरेको फैसला उपर मेरो चित्त बुझेन । अंश भनेको समन्यायको हिसावमा नरम गरम गरी बराबर पारी वाड्ने सिद्धान्तमा आधारित छ । त्यस तर्फ शुरु फैसला मौन छ । फैसला न्यायसंगत छैन । सडक किनाराका राम्रा जग्गाहरू अरु अंशियारले जथाभावी रूपमा लिए, आमाको भागमा केवल खोलाको वगरमात्र बाँकी छ । सबै प्रतिवादीले गरेका लिखतहरूमा लेनदेन व्यवहार देखाए तापनि उक्त सबै लिखतका जग्गा पैतृक सम्पत्ति नै हुन् । पैतृक सम्पत्ति भएको हुंदा लेनदेनको कुनै औचित्य छैन । अंश भनेको जन्मसिद्ध रूपमा पाउने सारवान अधिकार हो । प्रमाण ऐनको दफा ६ को पनि न्यायालयले ज्ञान राख्नु पर्दछ । अतः शुरुको फैसलाको दृष्टिकोणमा नरम गरम गरी अंश गर्ने तर्फ ध्यान नपुऱ्याईएकोले शुरुको फैसला उल्टी गरी नरम गरम मिलाई अंश हुने फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु जिल्ला अदालतले अन्य अंशियारहरूको बीचमा भएको लिखतलाई आधार बनाई केवल आमा रुक्मिणी ढुंगानाबाट मात्र अंश पाउँ भन्ने फैसला गरेकोमा सो लिखतमा वादीको संलग्नता नदेखिएको अवस्थामा शुरुको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिंदा अ.व.२०२ नं.बमोजिम छलफलको निमित्त विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा प्रमाणमा आएको लिखतहरूमा यी पुनरावेदक वादी धनी ऋणी नभएको र साक्षी समेत बसेको नदेखिएको, पुनरावेदक वादीका नाउँमा पैत्रिक सम्पत्ति नामसारी दर्ता गर्दा दाखिला भई भोग बिक्री व्यवहार भएको तथ्ययुक्त प्रमाण नभएको र पुनरावेदक कानून बमोजिम अंश बुझी छुट्टिभिन्न भएको नदेखिएको हुंदा रुक्मीणी हुंगानासंग मात्र अंश पाउने भन्ने शुरुको फैसला रहे तर्फ पुनरावेदन नपरेको समेत देखिंदा रुक्मीणी हुंगाना बाहेक अन्य बाँकी प्रतिवादीहरूबाट समेत वण्डा गर्नुपर्ने चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी अंशवण्डाको २०,२१,२२,२३ नं. बमोजिम दाखिला गराई पेश हुन आएको तायदाती फाँटवारीको मोलको नपुग कोर्ट फी समेत पुनरावेदक वादीबाट लिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यस अदालतको आदेशानुसार पुनरावेदक वादी निल प्रसाद हुंगाना र प्रतिवादीहरूको तर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको तायदाती विवरण मिसिल संलग्न रहेको ।

यसमा वादी प्रतिवादीले पेश गरेको तायदातीहरूमा कि.नं.नखुलेकोमा सम्बन्धित पक्षबाट नै कि.नं. खोल्ल लगाई र सम्पूर्ण सम्पत्तिको दर्ता समेत सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट बुझी तथा सवारी साधनको हकमा सो सवारी धनीको प्रमाण पत्रको छायाप्रति सम्बन्धित अड्डाबाट भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी माग गरी दावी बमोजिम वण्डा गरी दिनुपर्नेमा प्रत्यर्थी प्रतिवादी मध्ये रुक्मीणी हुंगानासंग मात्र वादीले अंश पाउने ठहर गरेको शुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूबाट यस अदालतको २०५६।१०।१० को आदेश बमोजिम प्राप्त तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको सम्पत्तिबाट समेत ९ भागको १ भाग अंश छुट्टयाई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५८।२।७ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । स्व. बाबु कुलानन्दले आफ्नो जीवन कालमा छोरा चुडामणीलाई ०३१।१।२९ मा अंश भर्पाइ गरी अंश छुट्टयाई दिनु भएको हो । त्यस पछि उमेर पुग्दै जाँदा कान्छो होतनाथ बाहेकका सबै छोरालाई उहाँले नै अंश दिईसक्नु भएको छ । वादीलाई पनि निजगढको जग्गा पहिले नै अंश वापत दिनु भएको र हामी प्रतिवादीहरूले पनि विभिन्न राजिनामा लिखतबाट अंश बुझी सकेको हो भनी प्रतिउत्तर पत्रमानै प्राप्त गरेका छौं । ०५१ साल कार्तिकमा पिताको मृत्यु भएको पछि म होतनाथले ०५२ सालमा आमाबाट अंश वापतको जग्गा बक्सपत्र लिखत गरी बुझी लिएको छु । रीतपूर्वकको अंशवण्डाको लिखत नभएपनि अंशियार अंशियार बीच आपसमा राजिनामा पारीत गरी लिनुदिनु भएका उल्लिखित सम्पत्ति अंश वापत बुझी लिएको हो भन्ने वादी बाहेकका सम्पूर्ण प्रतिवादीको भनाई रहेकोले मुलुकी ऐन,

अंशवण्डाको ३० नं. बमोजिम व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भैसकेको स्पष्ट छ। स्वयं वादीले समेत निजको नाउँ दर्ताको जग्गा अन्यत्र राजिनामा पारीत गरिदिएका छन्। त्यस उपर हामी अंशियारहरूको उजूर बाजूर नरहेबाट समेत हामीहरू छुट्टिभिन्न भएको प्रमाणित भई रहेको छ। अरु अंशियारले बाबु आमाबाट राजिनामा वा बक्सपत्रको माध्यमबाट अंश प्राप्त गरेको अंश जस्तै लिखतको अभावमा हाल आमा रुक्मीणी हुंगानाको नाममा रहेको जग्गाबाट मात्र वादीले अंश पाउने व्यवहारिक स्थिति छ। अतः पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रुक्मीणी हुंगाना समेतको यस अदालत समक्षको पुनरावेदन पत्र।

यसमा वादी नीलप्रसाद हुंगानाले जिल्ला अदालत मकवानपुरले गरेको फैसला उपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा देवराज हुंगाना, वेदनाथ हुंगाना र निजको श्रीमती खड्ग कुमारीलाई विपक्षी बनाइएको देखिदैन। तर फैसला गर्दा निजहरूलाई अ.वं. १३९ नं. अनुसार बुझ्दै नबुझी निजहरूको नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा समेत वण्डा गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौंडाले गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने भएकोले अ.वं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको निमित्त विपक्षी भिकार्ई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश।

यस अदालतको मिति २०६२।३।२९ को आदेश बमोजिम देवराज हुंगाना, वेदनाथ हुंगाना र खड्ग कुमारी हुंगानालाई अ.वं.१३९ बमोजिम तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित

निजहरूको नाउँको जग्गाको सम्बन्धमा बुझ्न सूचना जारी गरी सामेल गराई उपस्थित भए कागज गराउनु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।६।९ को आदेश।

यसमा अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका देवराज हुंगाना, वेदनाथ हुंगाना र खड्ग कुमारी हुंगानाको वारेस भई आज बयान गर्ने मान प्रसाद हुंगाना कारणी सरह देखिएको र निज प्रस्तुत मुद्दाको तारेखमा रहेको देखिंदा कानून बमोजिम गर्नु भन्ने समेत यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।११।२९ को आदेश।

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी र अ.वं. १३९ नं. बमोजिम यस अदालतबाट बुझिंदा कारणी सरह देखिई तारेखमा रहेका प्रतिवादीहरू समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र प्रसाद पोखरेलले वादी प्रतिवादीहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भैसकेको अवस्था छ। बाबु कूलानन्दसंग ०३१ सालमा अंश भर्पाइ गरी चुडामणी तथा अन्य छोराहरू ०३४ वैशाखमा छुट्टिभिन्न भएको हो। ०३८ सालमा बाबुबाट प्रतिवादी थिरप्रसादले तथा ०३९ सालमा लोकनाथ र वेदनाथले राजिनामा पारीत गरी अंशमा पाएको जग्गा छुट्ट्याई लिएको तथा कान्छा होतनाथले ०५२ सालमा आमा रुक्मिणीबाट अंश वापतको जग्गा बक्सपत्र पारीत गरी लिएको अवस्था छ। लोकनाथ र वेदनाथ बीच ०५१ सालमा लेनदेनको कागज भएको छ। वादीले पनि आफ्नो अंश भाग वापत निजहरूको जग्गा पाएकोमा सो जग्गा बिक्री गरी पुनः अर्को जग्गा किनी सकेका छन्। सबै अंशियारहरूका नाउँमा जग्गा दर्ता

छ । क्षेत्रफल र नरम गरमको अवस्था पनि करिव करिव समानै छ । वादीले बाबु कुला नन्द र आमा रुक्मिणीबाट अन्य अंशियारले जस्तै लिखत पारीत गरी अंश बुझेको नदेखिएको मान्ने हो भने पनि रुक्मिणीको नाउँमा रहेको सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने हो । रुक्मिणीको मृत्यु भइसकेको अवस्था हुंदा निजको नाउँमा रहेको पूरै सम्पत्ति वादीलाई अंश दिंदा अन्य प्रतिवादीहरूको व्यवहार नविग्रने अवस्था आउंछ । अतः पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरुको इन्साफ सदर कायम गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री रविन विडारीले वादी र प्रतिवादी बीच अंशवण्डा भएको छैन । रित पूर्वकको लिखतको अभावमा अंशवण्डा भएको मान्न मिल्ने अवस्था छैन । ०३१ सालको अंश भर्पाई तथा ०३८, ०३९ र ०५२ सालमा पारीत भएका लिखतमा वादी साक्षी बसेको वा निजको मंजूरी नलिइएकोले त्यस्ता लिखतका आधारमा वादीले अंश पाइसकेको अर्थ गर्न मिल्दैन । ०३४।९।२७ अगावै घरसारमा छुट्टिएको अवस्थामा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको मान्न मिल्ने हो । ०३८ र ०५२ सालमा पारीत भएका लिखतले व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको ठहर गर्न मिल्दैन । अंशियार भएको कुरामा मुख मिलेकै छ । वादीले अंश पाएको भन्ने देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) बमोजिम सगोलमा रहेको जुनसुकै सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने अवस्था रहेको हुंदा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउंदा

लिएको आधार मिलेको छैन । पुनरावेदन अदालतको फैसला कानून सम्मत हुंदा सदर गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपर्युक्त वहस जिकिर मनन् गरी पुनरावेदनपत्र सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा देहायका विषयहरूमा केन्द्रीत रही निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ :-

- (१) पुनरावेदक प्रतिवादीहरू र प्रत्यर्थी वादी एकासगोलका अंशियार हुन वा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भैसकेको अवस्था देखिन्छ ?
- (२) शुरुको फैसला केही उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको प्रथम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रत्यर्थी वादी र पुनरावेदक प्रतिवादीहरू बीच अंशियार नाता सम्बन्धमा कुनै विवाद देखिएको छैन । अंशवण्डा नभएकोले अंश पाऊं भनी माग गर्दा प्रतिवादीहरूले नदिएकोले ९ खण्डको १ खण्ड अंश दिलाई पाऊं भन्ने प्रत्यर्थी वादीको फिराद दावीमा वादी तथा आफूहरू समेतका अंशियारहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भैसकेकोले वादीलाई अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने नै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकिर भई त्यसै विषयमा दुईपक्ष बीच मुख नमिली

विवाद उत्पन्न भएको देखिन्छ । सुरुले स्व.कुलानन्द र वादी बाहेकका निजका अन्य ७ भाइ छोराहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भईसकेको भनी वादीले निजको आमा प्रतिवादी रुक्मीणी हुंगानाबाट मात्र अंश पाउने भनी गरेको निर्णय केही उल्टी गरी ९ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको निर्णय उपर चित्त नबुभाई पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिएको छ । प्रतिवादीहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भैसकेको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी रुक्मीणी हुंगानाबाट मात्र अंश पाउने ठहर्‍याएको शुरुको इन्साफ सदर कायम गरिनु पर्दछ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । वादीले पुनरावेदन अदालतमा विपक्षी नै कायम नगरेका देवराज, वेदनाथ र खड्ग कुमारीलाई बुभुदै नबुभी निजहरूको सम्पत्ति समेत वण्डा लाग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएको भन्ने समेत आधारमा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको रहेछ ।

३. प्रत्यर्थी वादीले प्रतिवादी मध्येको रुक्मीणी हुंगानाबाट अंश पाउने ठहर्‍याएको सुरुको फैसला उपर कुनै पनि प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नपरेको र यस अदालत समक्षको पुनरावेदन पत्रमा समेत वादीले निजबाट अंश पाउने ठहर्‍याएको सुरु फैसला सदर हुन जिकिर लिएको देखिदा प्रतिवादीहरूले नै स्वीकार गरेको त्यस विषयमा थप चर्चा गर्न आवश्यक देखिएन । शुरुले प्रतिवादी रुक्मीणी

हुंगानाको सम्पत्तिबाट बादीले आधा अंश पाउने ठहर गरेकोमा हाल निजको मृत्यु भई सकेको भन्ने देखिएकोले रुक्मीणी हुंगानाका नाउँमा रहेको सबै सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने तथ्य निर्विवाद देखियो ।

४. बाबु कुलानन्द र आमा रुक्मीणीबाट विभिन्न लिखत मार्फत आफूहरूले अंश बुभी लिई व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भई सकेको हुँदा छुट्टिभिन्न भएको अंशियारहरूबाट वादीले अंश पाउने होइन भन्ने नै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको मुख्य जिकिर रहेकोले त्यसै सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आएको छ । यसको लागि सर्व प्रथमतः कस्तो अवस्थामा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको मान्न मिल्ने रहेछ भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ३० नं. को कानूनी व्यवस्थालाई नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त ३० नं.को कानूनी व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ :-

३० नं. ॥ ॥

अंशवण्डा गर्दा साक्षी राखी कानून बमोजिम वण्डा छुट्टयाई वण्डापत्रको कागज खडा गरी लिने दिनेको र साक्षीको समेत सहीछाप गरी रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्नेमा सो गरी राख्नु पर्छ । सो बमोजिम नभएको वण्डापत्र सदर हुँदैन । तर यो ऐन प्रारंभ हुँदा सम्ममा वण्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशवण्डा गरी छुट्टि आफ्नो आफ्नो हिसाव भाग शान्तिबमोजिम लिई पाई दाखेल खारेज समेत गराई सकेको वा वण्डा बमोजिम आफ्नो आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट वण्डा भई सकेको ठहरेमा

पछि वण्डापत्र रजिष्ट्रेशन भएको छैन वा घटिवढी असल कमसल भयो भन्न पाउंदैन । रजिष्ट्रेशन नभए पनि वण्डा भएको सदर हुन्छ । पाउने अंश भन्दा घटी अंश जीउनी लिएकोमा र अंश छोडपत्र गरेकोमा भन्ने रजिष्ट्रेशन भएको हुनु पर्छ ।

५. उक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको भनी मान्न खासगरी देहायका तीन प्रमुख अवस्थाको विद्यमानता रहनु पर्ने देखिन्छ :-

- (१) उक्त दफा प्रारंभ हुंदा सम्म अर्थात ०३४१९।२७ सम्म वण्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशवण्डा गरी छुट्टिएको,
- (२) आ-आफ्नो हिसाव भाग-शान्ति बमोजिम लिई पाई दाखेल खारेज समेत गराई सकेको र
- (३) वण्डाबमोजिम आ-आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेको ।

६. उक्त कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्दै यस अदालतको वृहद पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदक प्रतिवादी चिज कुमार श्रेष्ठ विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी रामकुमार जीवनमित्रको मु.स. गर्ने भोला श्रेष्ठ समेत भएको संवत् २०४७ सालको दे.पु.ई.नं.१०० को अंश मुद्दामा “मुलुकी ऐन (सातौं संशोधन २०३४।९।२७) द्वारा संशोधित अंशवण्डाको ३० नं.बमोजिम ०३४।९।२७ सम्ममा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिएको स्थिति देखिनको लागि वण्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशवण्डा गरी छुट्टिई

आफ्नो आफ्नो हिसाव भाग शान्ति बमोजिम लिई पाई दाखेल खारेज समेत गराई सकेको वा वण्डा बमोजिम आ-आफ्नो भागको अचल छुट्टा छुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेको हुनु पर्ने” भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भई ने.का.प. २०५२, नि.नं. ५०४७, अंक २, पृष्ठ ११४ मा प्रकाशित भएको देखिन आएको छ ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्त अनुरूपको अवस्था छ, छैन ? भनी तथ्यगत आधारहरूतर्फ हेरिंदा स्व.कूलप्रसाद र रुक्मीणी हुंगानाका ८ जना छोराहरू मध्ये वादी पनि एक रहेको र प्रस्तुत अंश मुद्दामा आमा रुक्मीणी तथा अन्य सात दाजुभाईहरूलाई प्रतिवादी कायम गरिएको देखिन्छ । कान्छा छोरा अर्थात पुनरावेदक प्रतिवादी मध्येका होतनाथले ०५१ सालमा बाबुको परलोक भए पश्चात आमा रुक्मिणीबाट ०५२ सालमा अंश वापतको जग्गा हालैको बक्सपत्र लिखत मार्फत बुझी लिएको र वादी बाहेकका अन्य छोराहरूले ०३१ सालदेखि ०३९ सालसम्म विभिन्न मितिमा घरायसी लिखत तथा पारीत राजिनामा लिखत बमोजिम अंश बुझी लिएकोले बाबु आमाबाट निजहरू छुट्टिभिन्न भएको भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ ।

८. प्रतिवादी मध्येका चुडामणीले बाबु कुलानन्दबाट ०३१।९।२९ को घरायसी कागजबाट अंश बुझी लिएको भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर गरी सो कागज प्रमाण स्वरूप पेश भएको देखिएको छ । निज प्रतिवादी चुडामणीले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको नदेखिए पनि सुरु अदालतमा उक्त लिखतका सम्बन्धमा अन्य प्रतिवादीहरूको वारेश समेत

भई गरेको वयानमा अंशवण्डाको लिखत सद्दे साँचो व्यहोराको भएको र सो अंशवण्डाको लिखत बमोजिम अंश पाएको तथ्यलाई स्वीकार गरी व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ। त्यसै गरी सुरु अदालतको आदेश बमोजिम निज प्रतिवादीले मिति २०५४।१।१२ मा गरेको कागज हेर्दा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको भन्ने प्रतिउत्तर जिकिरको समर्थनमा आफू तथा अन्य प्रतिवादीका नाउमा पैत्रिक सम्पत्ति दाखिल खारेज भई आएको र अलग अलग बिक्री व्यवहार भएको तथ्य खुलाएको देखिन्छ। त्यस क्रममा निज प्रतिवादीले उक्त ०३१ सालको अंशवण्डाको लिखतबाट पाएको सम्पत्ति बिक्री गरी रामलाल गोपालीबाट मिति २०४०।५।१६ मा कि.नं. १६४ को ज.वि. ०-९-८ जग्गा खरीद गरेकोमा त्यसबाट ३ कठ्ठा बिक्री गरी हाल कि.नं.१३६७ को ०-६-८ जग्गा दर्ता रहेको भन्ने व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालयबाट भिकाई आएको श्रेस्ता उतारहरूबाट त्यस तथ्यको पुष्टि भएको पनि देखिएको छ। यसरी घरसारको वण्डापत्र बमोजिम प्राप्त गरेको सम्पत्ति स्वतन्त्र रूपले बिक्री गरी, त्यसैबाट अन्य जग्गा खरीद गरी, खरीद गरेको जग्गाबाट समेत केही बिक्री गरेको हुँदा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको हो भनी प्रतिवादीले स्वतन्त्र रूपले लिएको जिकिर उक्त कानूनी व्यवस्थाको दायरा भित्र समेटिन आउने नै देखिन्छ।

९. दाजुभाई धेरै भई सगोलमा वस्न नसकी घरसारमा छुट्टिने क्रम ०३१ साल देखिनै सुरु भएकोमा त्यसको निरन्तरता स्वरूप अन्य भाईहरू आफ्नो अनुकूल समयमा छुट्टिदै गएको र सोही क्रममा

थिरप्रसाद समेतका अन्य प्रतिवादी ०३४ वैशाखमा घरसारमा छुट्टिभिन्न भएकोमा अंश पाएको जग्गा सर्वे नापीमा बाबुकै नाममा नापी भएकोले मिति २०३८।२।१२ मा थिरप्रसादले र.नं.२८६६ को राजिनामा लिखतबाट कि.नं.३०६ को १-३-० जग्गा बाबु कुलानन्दबाट पारीत गराई लिएको भन्ने जिकिर देखिन्छ। प्रतिवादी मध्येको रुद्र प्रसादले आफ्नो अंश भागमा पाएको जग्गा समेत थीर प्रसादलाई घरायसमा बिक्री गरेकोले दुई भाइको अंश वापत सो जग्गा थिरप्रसादले लिएको भन्ने जिकिर रहेकोमा उक्त पारीत लिखतमा रुद्रप्रसाद साक्षी बसेको देखिन आएको हुँदा त्यसको पुष्टि भएको देखिएको छ। रुद्र प्रसादले शुरु म्याद बुझी प्रतिउत्तर नलगाई बसेकोबाट सो तथ्यको थप पुष्टि हुन आएको छ। कूल प्रसादका नाउँ दर्ताको साविक कि.नं.२४९ को ज.वि. २-१७-१ बाट कित्ताकाट गराई कि.नं.३०६ को १-३-० जग्गा थिरप्रसादले राजिनामा लिई बाँकी रहेको कि.नं. ३०७ को १-१४-१ जग्गा मध्येबाट पुनः कित्ता काट गराई कि.नं. ३३४ को ०-११-० लोकनाथ र कि.नं.३३५ को ०-१२-१ जग्गा वेदनाथले मिति २०३१।३।१३ मा अलग अलग राजिनामा पारीत गरी लिएको देखिएको छ। त्यसै गरी पुनरावेदक प्रतिवादी होतनाथले आमा रुक्मिणीबाट मिति २०५२।१।११ को पारीत हा.व. लिखतबाट कि.नं. २४७ को ०-१४-१९ जग्गा लिएको देखिन्छ। प्रतिवादी मध्येको बालकृष्णले अंश वापत पाएको जग्गा बिक्री गरी ०५२ सालमा मनहरीबाट पर्सा विरुवागुठी गा.वि.स.मा बसाई सरी कि.नं.५४१ को ०-८-७ र कि.नं. ५४२ को ०-५-० जग्गा खरीद गरी बसेको

भन्ने तथ्यलाई शुरु प्रतिउत्तरपत्रमै स्वीकार गरेको देखिन आउंछ । त्यसै गरी प्रतिवादीहरू लोक नाथ र वेदनाथ बीच मिति २०५१।१।७ मा लेनदेनको कागज भएको भन्ने पनि शुरु प्रतिउत्तर लेखबाटै देखिन आएको छ ।

१०. यस प्रकार ०३४।१।२७ अगावै कुलानन्दका वादी बाहेकका छोराहरू आ-आफ्नो अंश भाग बुझी घरसारमा छुट्टिभिन्न भएको र अंशमा पाएको सम्पत्ति विभिन्न मितिमा राजिनामा र बक्सपत्रको माध्यमबाट निजहरूको नाउँमा दाखेल खारेज दर्ता समेत भइ अलग अलग भोग विक्री व्यवहार समेत भएको देखिएको छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरू एका सगोलमा रहेको अवस्था भए सगोलका अंशियारहरू बीच त्यसरी एक आपसमा बक्स पत्र र राजिनामा पारीत गरी लिनु दिनु पर्ने सम्मको अवस्था श्रृजना हुनु पर्ने कुनै विवेक सम्मत आधार कारण स्वयं प्रत्यर्थी वादीले दिन गुजार्न सकेको नपाइदा स्व.कूलानन्दका वादी बाहेकका ७ भाई छोराहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको देखिन आएकोले निजहरूबाट वादीले अंश पाउन सक्ने देखिएन ।

११. अंशवण्डाको मुख्य उद्देश्य पैत्रिक सम्पत्तिको अंशियारहरू बीच विभाजन वा पृथकीकरण हो भन्ने देखिन्छ । अर्थात् पैत्रिक सम्पत्तिबाट कुनै पनि अंशियारलाई विमुख वा निरअंशी बनाउन नहुने मान्यता अंशवण्डा सम्बन्धी प्रचलित कानूनले आत्मसात गरेको छ । यसका अतिरिक्त पैत्रिक सम्पत्तिको अंशियारहरू बीच नरम-गरम र रोखपोख मिलाई वण्डा गर्नुपर्ने भन्ने विषय पनि अंशवण्डाको कानूनी दायरा भित्र

समेटिएको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी वादीले रुक्मीणी हुंगानाबाट अंश पाउने कुरा निर्विवाद रहेको र हालको अवस्थामा निजको मृत्यु भई सकेकोले निज नाउँ दर्ताको कि.नं.१३७ को ज.वि.०-८-१४ जग्गा वादीले पाउने अवस्था रहेको छ । अन्य प्रतिवादीहरूलाई पनि करिव ११ कठ्ठाको दरले बाबु कुलानन्दले अंश दिएको भन्ने देखिएको छ । अंशियारहरूका नाउँमा रहेको सम्पत्तिको प्रकृति हेर्दा अस्वाभाविक अन्तर पर्ने अवस्था समेत देखिदैन । वादीसंग पनि छुट्टै जग्गा दर्ता रहेको देखिएको छ । त्यस सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले कुनै जिकिर नलिएवाट सो जग्गा वण्डा लाग्ने अवस्था छैन । प्रतिवादी बालकृष्ण अंश पाएको जग्गा विक्री गरी बसाइ सरी गएको समेतको अवस्था देखिएको छ, भने अंशियारहरूको श्रीमती र छोराहरूले समेत स्वतन्त्र व्यवहार गरिसकेको अवस्था देखिएको छ । यस अवस्थामा सबै प्रतिवादीहरूको लामो समय देखिको आपसी व्यवहार खलवलिने गरी पुनःवण्डा गर्नु भन्दा हाल मृत्यु भइसकेकी प्र.रुक्मीणी हुंगानाको नाउँको पुरै सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने ठहर गर्नु उचित र न्यायसम्मत हुने ।

१२. तसर्थ, माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा विश्लेषण गरिएको तथ्यगत अवस्था, कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधार कारणबाट रुक्मीणी हुंगाना बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भई सकेको देखिंदा वादीले निजहरूबाट अंश नपाउने ठहरयाएको शुरुको निर्णय सदर गर्नुपर्नेमा केही उल्टी गरी निजहरू समेतबाट वादीले अंश पाउने

ठहराएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५८।२।७ को फैसला मिलेको देखिएन । अतः पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी वादीले प्रतिवादी रुक्मीणी हुंगानाबाट मात्र अंश पाउने ठहर गरेको सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५५।३।३ को फैसला मनासिव देखिंदा सदर कायम हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भई सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर भएकोले प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा धरौट राखेको कोर्ट फी वापतको रकम रु. १६३६।- फिर्तापाऊँ भनी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको कानूनको म्याद भित्र दर्खास्त परे केही दस्तुत्तर नलिई फिर्ता दिनु भनी लेखा शाखामा लेखी पठाउनु १

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्ट फी वापतको थप रु.८५८।२८ वादीबाट दिलाई पाऊँ भनी कानूनका म्यादभित्र दर्खास्त परे केही दस्तुत्तर नली भराई दिनु भनी शुरुमा लेखी पठाई दिनु १

पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भएकोले सो फैसलाको तपसिल खण्ड १ बमोजिम गर्नु नपर्ने र अंशियार मध्येको रुक्मिणी हुंगानाको हाल मृत्यु भैसकेको भन्ने देखिदा सुरुको फैसलाले कायम गरेको तपसिल खण्ड १ बमोजिम रुक्मिणी हुंगानाको नाउँ दर्ताको कि.नं.१३७ को ज.वि.०-८-१४ को पुरै जग्गावाट प्रत्यर्थी वादीलाई अंश

छुट्टयाई दिनु भनी सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियम बमोजिम गरी बुभाई दिनु १

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या.केदारप्रसाद गिरी

इति संवत् २०६५ साल चैत्र ५ गते रोज ४ शुभम् .....

इजलासअधिकृत: नारायण सुवेदी

निर्णय नं.८०४७

चैत, २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु.सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री
मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
सम्बत २०५८ को फौ.पु.नं. २६०४
फैसला मिति: २०६५।३।१०।३

मुद्दा :- थुनुवा भगाएको ।

पुनरावेदक वादी: स.व.र. गणेशबहादुर तामाङ्ग
समेतको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जि.रौतहट औरैया
गा.वि.स.वडा नं. ३ स्थायी ठेगाना
भई कमला इलाका वन कार्यालय

भिमान सिन्धुलीको तत्कालीन
स.व.अ. जयमंगल प्रसाद गुप्ता समेत

शुरुमा निर्णय गर्ने -

जिल्ला वन अधिकृत सिन्धुली

पुनरावेदन निर्णय गर्ने -

मा.न्या. श्री गोविन्दप्रसाद पराजुली
मा.न्या. श्री अलि अकबर मिकरानी

- कारागार ऐन, २०१९ पश्चात बन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ जारी भएको र पछि बनेको कानूनले विशेष व्यवस्था गरी वनजंगल, वनपैदावार आदि नोक्सानी गर्न, हटाउन मनाही गरिएको कसूर गर्ने अभियोग लागी पुर्पक्षको निम्ति थुनामा रहेको थुनुवा भगाएको सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने निकाय र त्यस्ता अभियुक्त कसूरदार ठहरेमा सजाय समेतको व्यवस्था गरेको भएपछि कारागार ऐन, २०१९ ले गरेको व्यवस्था सामान्य व्यवस्थाको रूपमा रहन जाने भई वन संरक्षण ऐनकै प्रावधान आकर्षित हुने ।

(प्रकरण नं.३)

- अदालतले वादी दावीमा सीमित रही निर्णय गर्नुपर्ने, वादी दावीभन्दा बाहिर गई निर्णय गर्दा अदालत स्वयंले वादीको स्थान ग्रहण गर्न पुग्दछ, जो हाम्रो न्यायिक परिपाटीको विपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान
सहन्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
वावुराम दाहाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ को ९(२), ९(४), ४, ३, १०, १२
- वन ऐन, २०४९(२)
- कारागार ऐन, २०४९

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५८।२।५ को फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :-

अभियुक्त लालकाजी मानन्धरलाई अनुसन्धानको सिलसिलामा कमला इलाका वन कार्यालय भिमानमा सुरक्षा साथ राख्नको लागि वन सुरक्षा शाखा भिमानको कमाण्डर गणेशबहादुर तमाङलाई पूर्ण जिम्मेवारी दिई राखिएकोमा मिति २०५१।१।२२ गते राति अभियुक्त लालकाजी मानन्धर थुनाबाट भागेको व्यहोरा स.व. रक्षक गणेशबहादुर तामाङ र गणेशबहादुर पौडेलको मिति ०५१।१।२४ विहान ९.३५ बजे स.व.अ. जयमंगल प्रसाद गुप्ताको तोक आदेशबमोजिम कमला इ. वन कार्यालयमा दर्ता भएको प्रतिवेदन ।

मिति २०५१।१।२९ गते राति वन सुरक्षा शाखा भिमानबाट फरार भएका

अभियुक्त लालकाजी मानन्धर सुरक्षा शाखाको जिम्मेवार कर्मचारी तथा इलाका वन कार्यालयका प्रमुखको लापरवाहीबाट भागेका हुन् निज अभियुक्त भागेको होइन भगाएको हो भनी जि. सिन्धुली भिमान गा.बि.स.वार्ड नं. २ वस्ने देवराज पौडेल समेत जवान ७ ले गरिदिएको सर्जमिन मुचुल्का ।

अभियुक्त लालकाजी मानन्धर स.व.अ.जयमंगल प्रसाद गुप्ता स.व. र. गणेशवहादुर तामाङ्ग र व. र गणेशवहादुर पौडेलको लापरवाहीले नै भागेका देखिन्छ । तसर्थ निज स.व.अ. र स.व. र. २ लाई वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ को दफा ९(४) को अभियोग ठहर गरी ऐ.ऐनको दफा ९(२) बमोजिम दण्ड सजाय हुने गरी माग दावी लिई स.व.अ. नन्दलाल राय यादवले पेश गरेको अभियोग दावी ।

मेरो सरुवा वर्दिया जिल्ला वन कार्यालयमा भएतापनि स.व.अ. पदमा रहनुजेलसम्म एक इमान्दार कर्मचारी भै कामकाज गर्ने कर्तव्य संभ्नी म आफै घटनास्थलमा गई काठ तस्कर लालकाजी मानन्धरलाई घटनास्थलमा पक्राउ गरी पुनः भगाई लैजाने संभावनादेखि रानीवास रेन्जपोष्टबाट हातहतियार समेतको मद्दत लिई आउन राति बेलुका ६ बजे डकाहाका चेत प्रसाद न्यौपानेलाई पठाएको थिए । साथै मैले स्वयं इलाका प्रहरी कार्यालय डकाहाका इन्चार्जसंग आवश्यक कुराकानी गरी हतकडी समेत उपलब्ध गरी निज मानन्धरलाई सुरक्षा साथ ल्याएको हो । यसरी ल्याएको अभियुक्तलाई म कसरी भगाउने प्रयास गर्थे, अभियुक्त भगाउने क्रममा मेरो कुनै संलग्नता छैन । अभियुक्त मेरो मिलोमतोमा भगाएको

होइन भनी स.व.अ. जयमंगल प्रसाद गुप्ताले गरेको वयान ।

२०५१ साल पौष महिना ५ गतेसम्म घर विदामा थिए । २०५१।९।६ देखि म कमला इ.व.का. मा ऐ. १४ गतेसम्म रानिवास रेपो.मा वसेको र सोही दिन कमला इ.व.का मा डिउटी गर्न आएको र २०५१।९।२५ देखि हालसम्म जिल्ला वन कार्यालय सिन्धुलीमा हाजिर भै काम काज गरेको हुं भन्ने व.र. गणेशप्रसाद पौडेलको वयान ।

मैले लालकाजी मानन्धर नामका अभियुक्तलाई मिति ०५।१।१९।५ गते आफ्नो जिम्मामा लिएको हो । मिति २०५१।९।५ देखि ऐ. ९।२३ सम्म जिम्मा लिएकोमा सोही मितिको रात फरार नभएसम्म मेरो जिम्मा थियो । उक्त मिति ०५।९।२३ गते रातको अन्दाजी ९ बजेको समयमा मैले खाना खाई सकेपछि अभियुक्तलाई खाना खुवाई थुनुवा कोठामा थुनी तुरुडमा ताला मारी ढोकामा समेत ताला मारी स.व.अ. श्री जयमंगल प्रसाद गुप्ताले म समेत वनपाले साथीलाई तास खेलन बोलाएको हुंदा तास खेलन गयौं । भोलिपल्ट ढोका खोली हेर्दा निज मानन्धर रहेनछ । मैले भगाएको होइन भनी स.व. र प्र.गणेशवहादुर तमाडले गरेको वयान ।

सहायक वन रक्षक गणेशवहादुर तामाङ्ग र वन रक्षक गणेशवहादुर पौडेलको लापरवाहीको कारण प्रतिवादी लालकाजी मानन्धरलाई भगाईएको देखिंदा निजहरूलाई एकपटकलाई विभागीय कार्यवाही गर्न र सहायक वन अधिकृत जयमंगल प्रसाद गुप्तालाई सफाई दिने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको जिल्ला वन कार्यालय सिन्धुलीको मिति २०५४।९।१ को ठहर फैसला ।

जिल्ला वन कार्यालयबाट अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय नगरेको फैसला कानूनसम्मत नभएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने वादीको परेको पुनरावेदन पत्र ।

थुनुवा कैदी भागे भगाएको मुद्दा कारागार ऐन, २०१९ अनुसार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई हुने भई कानूनले एक सदस्यीय वन संरक्षण विशेष अदालतलाई प्रस्तुत मुद्दा हेर्ने अधिकार प्राप्त नभएको अवस्थामा उक्त निकायबाट मुद्दा फैसला भएको र सो उपर पुनरावेदन परेको देखिदा अधिकारै नभएको निकायले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी असम्बद्ध ऐन लगाई निर्णय गरे उपर पुनरावेदन पत्र नै दर्ता हुन नसक्ने हुंदा प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको २०५८।२।५ को फैसला ।

वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ अन्तर्गतको कसूर गरेको थुनुवा भागे भगाएकोमा सोही ऐनले सजायको र अदालतको समेत व्यवस्था गरेको हुंदाहुंदै कारागार ऐन, २०१९ अनुसार जिल्ला अदालतले हेर्नुपर्ने भनी खारेज गरेको इन्साफ मिलेको छैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ को दफा ९(२) बमोजिमको सजाय माग गरी अभियोग दावी भएको र ऐ.दफा १०(१) ले विशेष अदालतलाई मुद्दा हेर्ने

अधिकार भएको अवस्थामा कारागार ऐन, २०१९ को दफा २६ ले जिल्ला अदालतलाई मुद्दा हेर्ने अधिकार रहेको भनी पुनरावेदन खारेज गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ को दफा १०(२) ले त्रुटिपूर्ण हुंदा छलफलको लागि अ.वं. २०२ नं. बमोजिम बिपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।१।३ को आदेश ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्कीले कारागार ऐन, २०१९ भन्दा पछि आएको वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ ले सो ऐन अन्तर्गतका अभियुक्त उम्काएको भगाएकोमा सजायको प्रावधान राखी एक सदस्यीय विशेष अदालतको समेत व्यवस्था गरेको र उक्त अदालतले कानून बमोजिम हेर्ने छिन्न पाउने स्पष्ट व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी अधिकार क्षेत्रको त्रुटि भएको भनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी गणेशवहादुर तामाङ्कोतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम दाहालले मेरो पक्षले थुनुवालाई भगाएको भन्ने मिसिल कागजातबाट पुष्टि नभएको र वादी पक्षले गलत कानून लगाई अभियोग दायर गरेको हुंदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर होस भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । उपर्युक्त बहस जिकिर समेतलाई मध्यनजर गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णय मिले नमिलेको के रहेछ ? निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जि.सिन्धुली हर्षाही गा.बि.स. अन्तर्गत पर्ने चुरे जंगलमा साँखुको रुख ढाली अवैध कटान चिरान गर्ने लालकाजी मानन्धरलाई पक्राउ गरी लकडी चोरी निकासी मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा थुनामा राखिएकोमा निज लालकाजी मानन्धर थुनावाट भागेको र निजलाई भगाउने कार्यमा यी प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको भनी वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ का दफा ९ (४) को अभियोगमा ऐ.दफा ९(२) बमोजिम सजाय हुन एक सदस्यीय वन संरक्षण विशेष अदालत सिन्धुलीमा मिति २०५१।११।११ मा फिराद प्रतिवेदन दायर भएको देखिन आउँछ। एक सदस्यीय वन संरक्षण विशेष अदालतमा दायर भएको फिरादमा प्रतिवादी गणेशबहादुर तामाङ्ग, गणेशबहादुर पौडेलले वन संरक्षण विशेष व्यवस्था ऐन, २०२४ को दफा ९.४ को कसूर गरेकोमा भागी गएको ब्यक्ति लालकाजी मानन्धर पक्राउ परिसकेको हुँदा निजहरूलाई एक पटकलाई विभागिय कारवाही गर्न जिल्ला वन कार्यालय सिन्धुलीमा लेखी पठाउने र प्र.जयमंगल प्रसाद गुप्तालाई सफाई दिने ठहर्याई जिल्ला वन कार्यालय सिन्धुलीका जिल्ला वन अधिकृतले फैसला गरेको पाइन्छ। सो उपर परेको वादी पक्षको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालतवाट प्रस्तुत मुद्दा हेर्ने अधिकार एक सदस्यीय वन संरक्षण विशेष अदालतलाई नभएको भनी पुनरावेदन पत्र नै खारेज गरेको पाईयो।

३. प्रस्तुत थुनुवा भगाएको भन्ने वारदात मिति २०५१।११।२३ को रहेको देखिन्छ। वादी पक्षले अभियोग दावीमा उल्लेख गरेको वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४

लाई खारेज गर्ने वन ऐन, २०४९ को दफा २ अनुसार यो ऐन श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ भन्ने उल्लेख भएकोमा २०५१।११।२० बाट प्रारम्भ हुने गरी सोही मितिको नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यसरी उक्त वन ऐन, २०४९ प्रारम्भ भएको मिति २०५१।११।२० भन्दा अगाडिको अर्थात् २०५१।११।२३ को वारदातको सम्बन्धमा वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ अन्तर्गतको प्रावधान अनुसार मिति २०५१।११।११ मा सिन्धुली जिल्ला एक सदस्यीय विशेष अदालतमा अभियोग दायर भएको अवस्था देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा ४ ले दफा ३ अन्तर्गतको अभियुक्तलाई उम्काउन वंदेज लगाएको र उम्काएमा दफा ९(२) ले सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यस्तो अभियोग लगायत उक्त ऐन अन्तर्गतको अभियोगका सम्बन्धमा सुनुवाई गर्न उक्त ऐनको दफा १० ले एक सदस्यीय विशेष अदालतको व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त ऐनको दफा १२ मा यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत वनेको नियममा लेखिएकोमा सोही बमोजिम र अरुमा प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएको देखिएवाट सो ऐनमा भएको प्रावधानलाई विशेष ब्यवस्थाको रुपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन आउँछ। कारागार ऐन, २०१९ पश्चात वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ जारी भएको र पछि बनेको कानूनले विशेष व्यवस्था गरी वन जंगल, वनपैदावार आदि नोक्सानी गर्न, हटाउन मनाही गरिएको कसूर गर्ने अभियोग लागी पुर्पक्षको निम्ति थुनामा रहेको थुनुवा भगाएको सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने

निकाय र त्यस्ता अभियुक्त कसूरदार ठहरेमा सजाय समेतको व्यवस्था गरेको भएपछि कारागार ऐन, २०१९ ले गरेको व्यवस्था सामान्य व्यवस्थाको रूपमा रहन जाने भई वन संरक्षण ऐनकै प्रावधान आकर्षित हुन जाने हुन्छ ।

४. अदालतले वादी दावीमा सीमित रही निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । वादी दावी भन्दा बाहिर गई निर्णय गर्दा अदालत स्वयंले वादीको स्थान ग्रहण गर्न पुग्दछ, जो हाम्रो न्यायिक परिपाटीको विपरीत हुन जान्छ । वादी पक्षले २०५१।९।२३ को वारदातको सम्बन्धमा तत्काल बहाल रहेको वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ अन्तर्गतका दफाहरू अंगाली प्रतिवादीहरू उपर फिराद प्रतिवेदन दायर गरेपछि सो दावीमा सीमित रही दावी पुग्न सक्ने अवस्था हो, होईन भन्ने प्रश्नको जिल्ला वन अधिकृतले निरोपण गरेको निर्णय उपर परेको पुनरावेदनमा अन्य रीत पुगेको भए सो पुनरावेदन पुग्न सक्ने वा नसक्ने के हो ? हेरी शुरूको निर्णय जाँच गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन अदालतले त्यसो नगरी यस्तो विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार कारागार ऐन, २०१९ अनुसार जिल्ला अदालतलाई रहेको भनी वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ अन्तर्गतको विशेष व्यवस्थालाई नजरअन्दाज गरी वादीको परेको पुनरावेदन पत्र नै खारेज गरेको पाईयो ।

५. अतः मिति २०५१।९।२३ को वारदातको सम्बन्धमा तत्काल बहाल रहेको वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ अन्तर्गत एक सदस्यीय वन संरक्षण विशेष अदालतमा २०५१।९।१९ मा दायर भएको

फिराद प्रतिवेदनका आधारमा गरेको जिल्ला वन अधिकृतको निर्णय उपर परेको वादी पक्षको पुनरावेदनमा कानून बमोजिम निर्णय नगरी अर्कै ऐन लाग्ने भनी वादी पक्षको पुनरावेदन पत्र नै खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५८।२।५ को निर्णय मिलेको नदेखिंदा बदर गरिदिएको छ । अब आफू समक्ष परेको पुनरावेदनमा कानून बमोजिम निर्णय गरिदिनु भनी तारेखमा रहेका पक्षलाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरको तारेख तोकी मिसिल पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा पठाई दिनु । यो निर्णयको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुभाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

का.मु.प्र.न्या.मीनवहादुर रायमाभी

इति सम्बत् २०६५ साल आषाढ १० गते रोज
३ शुभम् .....

ई.अ.नृपध्वज निरौला

निर्णय नं.८०४८

चैत, २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
सम्बत् २०६० सालको रिट नं. ३२४५
आदेश मिति: २०६५।७।४।२

विषय:-उत्प्रेषण परमादेश लगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा जारी गरिपाउँ ।

निवेदक: भारत मधुवनी जिल्ला ग्राम जयनगरमा जन्म घर भई हाल जिल्ला सिराहा गा.वि.स. गम्हरिया महेशपुर वडा नं. १ मा बस्ने वर्ष ७४ को रामचन्द्र सिंहको अधिकृत वारेस वर्ष ३२ को राम आशिष साह तेली विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत राजविराज समेत

- अदालतले आफूसमक्ष परेको कुनै मुद्दामा वादी प्रतिवादीका बीच मुख नमिलेको र निर्णय गर्नुपर्ने विषयवस्तुका सम्बन्धमा आदेश गरी विभिन्न प्रमाणहरू बुझ्ने गर्दछ र सो प्रमाणहरूको विश्लेषण, परीक्षण एवं मूल्यांकनबाट विवादको निरूपण गर्ने गर्दछ । कुनै प्रमाण विवादको निरूपण गर्ने विषयवस्तुसँग सम्बद्ध छ छैन र बुझिएका प्रमाणहरू पर्याप्त र पूर्ण छ छैन वा थप प्रमाण बुझ्न आवश्यक छ छैन भन्ने समेतका विषयमा न्यायकर्ताबाट मुद्दामा निर्णय गर्नु भन्दा अगाडि जुनसुकै चरणमा विचार हुनसक्ने र आवश्यकताअनुसार जति पटक पनि थप आदेश गरी प्रमाण बुझ्न सक्ने ।
- बुझिएका प्रमाणहरू मुद्दामा पूर्ण न्याय गर्न पर्याप्त छ छैन भन्ने कुरा अदालत स्वयंले महसूस गर्ने विषय हुने । (प्रकरण नं. ३)

- मुद्दामा कुन प्रमाण बुझ्ने वा कुन प्रमाण नबुझ्ने भन्ने रिट क्षेत्रबाट हेर्न नमिले ।
- प्रमाण बुझ्न छुटेको वा प्रमाणको अपर्याप्तता भएको विषयमा अदालतमा मुद्दा छलफल गर्दा निरोपण गर्न सकिनेमा शुरु तहको न्यायिक कारवाहीमा भाग नै नलिई यस अदालतमा असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत उपचारको खोजी गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून: मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १७ नं.

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३/८८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

वीरचन्द्र सिंह राजपुतको वारेस भएको देखाई वैधनाथ साहले म उपर सिरहा जि.अ.मा अंश मुद्दा मिति २०५७।१।९ गते दर्ता गराएका थिए । सो मुद्दामा शिवधर सिंहको दुई भाई छोराहरूमा जेठो म रामचन्द्र सिंहलाई र कान्छो आफु वीरचन्द्र सिंहलाई देखाई २ भागको एक भाग अंश दिलाई पाउँ भन्ने दावी गरिएको थियो । सो दावीमा वादी वीरचन्द्र सिंह मेरो भाई नै होईनन् म पिता

शिवधर सिंहको एक मात्र छोरा हुँदा दावा अनुसार मैले अंश दिनु पर्ने होईन भनी प्रतिउत्तर दिएको थिए । सो मुद्दाको तारेख विपक्षी वादीले गुजारेकोले मिति २०५९।३।३२ गते सिरहा जिल्ला अदालतबाट पछि कारवाई गर्ने गरी फैसला भएको थियो ।

अंश मुद्दा पछि कारवाई गर्ने गरी फैसला भएपछि वीरचन्द्र सिंहले वारेसनामा दिएको भनी साविक वारेस वैधनाथ साहले मुद्दा जगाई वांकी कारवाई गरिपाउँ भनी २०५९।५।२४ गते निवेदन सदई कारवाई शुरुवात भए गरेकोमा वीरचन्द्र सिंह आफू नै हो भनी निजले मिति २०६१।६।१० मा मुद्दा सकार गरी मुद्दा फिर्ता लिने निवेदन दिएकोमा मुद्दा फिर्ता गरी दिने आदेश सिराहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।६।१० गते आदेश भएको थियो ।

वीरचन्द्र सिंह आफुलाई देखाउने व्यक्तिले मुद्दा फिर्ता लिएकोमा निजैको वारेस संजय कुमार सिंहले कर्ते व्यक्तिले मुद्दा फिर्ता लिएको हुँदा सो कार्य जालसाजी घोषित गरिपाउँ भनी मुद्दा दिएकोमा सिराहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।३।२९ गते दुवै पक्षलाई दुवै पक्ष वारेस मार्फत उपस्थित गराई प्रतिवादीको रोहवरमा वादीको नमुना सहिछाप लिई सो नमुनाको सहिछाप र प्रमाणको दे.नं. ९७० को अंश दर्ता मुद्दामा नालिस फिर्ता गरिपाउँ भनी दिएको निवेदन र सो अनुसार मिति २०६१।६।१० को नालिस फिर्ताको कागज समेत राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा पठाई नमुना सहिछाप र उल्लेखित कागजमा भएको कारणी वादीको सहीछापहरू एक आपसमा भिड्दछ भिड्दैन,

मिल्छ मिल्दैन जांच गरी प्रतिवेदन भिकाउनु भन्ने आदेश भयो ।

उक्त आदेश भए पश्चात आदेश संशोधन गरिपाउँ भनी मैले जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको थिए । सो निवेदनमा विपक्षी वीरचन्द्र सिंह वादी भई चलेको २०५७ सालको दे.नं. १६८२ को अंश दर्ता मुद्दाको फिराद पत्र देखि अंशवण्डाको २२ नं. बमोजिम फैसला भई जागी कायम हुन आएको २०५९ सालको दे.नं. ९७०।२९ को अंश दर्ता मुद्दाको काम कारवाई लगायत हाल कारवाईयुक्त अवस्थामा रहेको विपक्षी वीरचन्द्र सिंह वादी र म निवेदक प्रतिवादी भई चलेको २०६१ सालको फौ. नं. १५२ को कित्ते मुद्दाको काम कारवाईको साथै सो मा भएको विपक्षी वीरचन्द्र सिंहको सहीछाप एकै व्यक्तिको हो होइन ? उक्त अंश दर्ता मुद्दाको साथै कित्ते मुद्दा समेतको सहिछाप एक अर्कासंग जांच गराउनु पर्ने कुरा समेत सो आदेशमा समावेश हुनुपर्ने भनी मैले मिति २०६२।५।१९ गते निवेदन दिएकोमा सो निवेदनमा कुनै आदेश नै नगरी र अ.वं. १७ नं. अनुसार पु.वे.अ. मा परेको निवेदमा हुने निर्णय समेतलाई नपर्खी मलाई रोहवरमा नराखी वीरचन्द्र सिंह भनी के कस्को ल्याप्चे छाप लिईएको रहेछ सो कुरा हालै थाहा भयो ।

मुद्दामा विवादको निरूपणको लागि बुझ्नु पर्ने प्रमाण नबुझि भएको जिल्ला अदालतको बेरितपूर्ण आदेश वदर गरिपाउँ भनी मैले पु.वे.अ. राजविराजमा निवेदन दिएकोमा पु.वे.अ. बाट सि.जि.अ. को मिति २०६२।३।२९ गते भएको आदेश बेरितको देखिएन कानून बमोजिम गर्नु भन्ने मिति

२०६२।१।२९ गते आदेश भएछ । सो आदेशको नक्कल मिति २०६२।१।१९८ गते सराई लिंदा थाहा भयो । सिराहा जि.अ.को आदेश सदर गर्ने गरी पु.वे.अ. बाट आदेश भएको छ । यसबाट कानूनी त्रुटीपूर्ण आदेश कार्यान्वयन भई गैरकानूनी रूपमा मेरो सम्पत्ति हरण हुन जाने स्थिति खडा भएको यसबाट म रिट निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११/१२/१७ द्वारा हकहरू र तत्सम्बन्धी कानूनी हक अपहरण हुन गएको छ । विवाद निरुपण गर्नको लागि शुरु अंश मुद्दामा परेका वादी वीरचन्द्र सिंहका वारेसनामा लगायतका कागजहरूमा लागेका सहिछापहरू मिति २०६०।१।१० गते वीरचन्द्र सिंह भनी अदालतमा हाजिर भएको व्यक्तिको र मुद्दा जगाई फिर्ता लिंदा सम्ममा वीरचन्द्र सिंह भनी गरिएका सम्पूर्ण सहिछापहरू र आफू नै वीरचन्द्र सिंह भनी हाल दिएका कित्ते जालसाजी मुद्दा समेतमा लागेको सहिछापहरू एक अर्कामा भिडाउने गरी प्रमाण बुझ्नु पर्नेमा सो नवुम्भी अंश मुद्दा फिर्ता लिने र हाल कित्ते जालसाज मुद्दा दिने संग मात्र सहिछाप भिडाउने गरी जि.अ.बाट भएको आदेश प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ अ.वं. १८४ (क) को विपरीत छ ।

मुद्दामा मुख्य रूपमा साविकमा वीरचन्द्र सिंह भनी अंश दर्ता मुद्दा दर्ता गर्ने व्यक्ति र हाल कित्ते जालसाजी मुद्दा दिने व्यक्ति एउटै हुन कि अलग अलग हुन भन्ने कुराको निरुपण हुन आवश्यक छ । जि.अ. बाट मिति २०६२।३।२९ गते भएको आदेश उपर अ.वं. १७ नं. अनुसार पु.वे.अ. मा निवेदन परेकोमा सो को टुङ्गो नलाग्दै मिति २०६२।६।११ जि.अ.बाट ल्याप्चे सहिछापको

नमुना लिइएको काम कारवाई अ.वं. १७ नं. को विपरीत कानूनी त्रुटीपूर्ण भई वदरभागी छ ।

अतः जि.अ. को आदेश र सोही आदेशलाई सदर गरी पु.वे.अ. बाट मिति २०६२।१।२९ गते भएको आदेश र मिति २०६२।६।११ र २०६२।८।२९ गते लिएका ल्याप्चे सहिछापको नमुनाहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा वदर गरी शुरु अंश मुद्दा दिने व्यक्ति र हाल कित्ते जालसाजी मुद्दा दिने व्यक्तिका ल्याप्चे सहिछापहरू भिडाउने गरी आदेश गर्नु भन्ने समेत परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा वा आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धीत मिसिल साथ राखी लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी पुनरावेदन अदालत राजविराज समेतलाई सूचना पठाई दिनु । निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी वीरचन्द्र सिंहलाई सम्बन्धीत जिल्ला अदालत मार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६२।१।२९।२ को आदेश ।

निवेदक रामचन्द्र सिंहले सिराहा जिल्ला अदालतको आदेश उपर अ.वं. १७ नं. बमोजिमको निवेदन यस अदालतमा दिँदा

कैफियत प्रतिवेदन प्राप्त भै इजलास समक्ष पेश हुँदा “यसमा तांहाबाट मिति २०६२।३।२९।५ मा भएको आदेश वेरीतको देखिएन कानून बमोजिम गर्नु” भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।१।२९।६ को आदेश कानूनसम्मत हुँदा निवेदकको रिट नम्बर ३२४५ को रिट खारेज गरि पाउँन सादर अनुरोध छ, भन्ने पुनरावेदन अदालत राजविराजको जवाफ ।

वादी प्रतिवादीका वारेसहरूले आफ्नो पक्षलाई उपस्थित गराउनु पर्नेमा प्र.वा. किशोरी पण्डितले आफ्नो पक्ष रामचन्द्र सिंहलाई उपस्थित नै नगराई अ.वं. ५९ नं. बमोजिम थाम्ने थमाउने अवस्था समेत वाँकी नराखी आदेश संशोधनको निवेदन दिएकोमा उक्त निवेदनमा केही नबोलिएको यसरी कानून बमोजिम भए गरेको आदेश बदर गरी पाउन निवेदकले सम्मानित अदालत समक्ष रिट निवेदन दायर गरेको देखिँदा निवेदक माग बमोजिम यस अदालतको नाउमा कुनै प्रकारको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन छैन । रिट निवेदन खारेज योग्य हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने सिरहा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम पेशी सूचिमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनका रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी यसमा मागदावी बमोजिम आदेश जारी हुने नहुने के रहेछ निर्णय दिनु पर्ने थियो देखियो ।

निवेदकले सिराहा जिल्ला अदालतमा यी निवेदक र प्रत्यर्थी समेत भई चलेको अंश मुद्दामा प्रमाण बुझ्ने सम्वन्धमा उक्त अदालतबाट मिति २०६२।३।२९।४ मा आदेश

हुँदा दुवै पक्षलाई दुवै पक्षको वारेस मार्फत उपस्थित गराई प्रतिवादीको रोहवरमा वादीको नमुना सहिछाप लिई सो नमुना सहिछाप र दे.नं. ९७० को अंश मुद्दामा नालेश फिर्ता गरिपाउँ भनी दिएको निवेदन, सो अनुसार २०६२।६।१० को नालेश फिर्ताको कागजातमा भएको सहीछाप समेत राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा पठाई परीक्षण गराई प्रतिवेदन लिने भन्ने भएको आदेशमा जिल्ला अदालतको आदेश वेरितपूर्ण भएकोले बदर गरिपाउँ भनी अ.वं. १७ नं. अनुसार निवेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट २०६२।१।२९ मा सिराहा जिल्ला अदालतको आदेश सदर गरेको आदेश उपर प्रस्तुत रिट निवेदन गरेको देखियो ।

प्रत्यर्थी वीरचन्द्र सिंहले यी निवेदक उपर दिएको उक्त अंश मुद्दाको मिसिल अध्ययन गर्दा शिवधर सिंहको २ छोरामा रामचन्द्र सिंह र वीरचन्द्र सिंह भएको भनी निवेदक रामचन्द्र सिंह उपर सम्वत २०५७ सालको दे.नं. १७८२ को अंश मुद्दा वारेस मार्फत दायर गरेको र वादी प्रतिवादीबाट तायदाती माग भएपछि वारेसले २०५८।१।२ को तारेख गुजारी वसेको हुँदा वादीले पछि हाजीर भई तायदाती पेश गरेमा जगाई कारवाई किनारा गर्ने गरी २०५९।३।३२ गते फैसला भएकोमा रामचन्द्र सिंहले कित्ते मानिस खडा गरी मुद्दा जगाई २०६१।६।१० गते नालेश फिर्ता लिई रोक्का रहेको जग्गा समेत फुकुवा गराई लिएको, कार्यबाट मेरो हकहितमा असर परेको हुँदा कित्तेको कसूरमा सजाय गरिपाउँ भन्ने फिराद परेकोमा कित्ते मानिस खडा गरेको होइन वादी स्वयं

उपस्थित भई मुद्दा फिर्ता लिएका हुन भन्ने प्रतिउत्तर परी कारवाई हुँदा सिरहा जिल्ला अदालतबाट दुवै पक्षलाई दुवै पक्षको वारेस मार्फत उपस्थित गराई प्रतिवादीको रोहबरमा वादीको नमुना सहीछाप लिई सो नमुना सहिछाप र प्रमाणको दे.नं. ९७० को अंश दर्ता मुद्दामा मुद्दा फिर्ता गरिपाऊँ भनी दिएको निवेदन र सो अनुसार मिति २०६१।६।१० को नालेश फिर्ताको कागज समेत राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा पठाई भिड्छ ? भिड्दैन ? मिल्छ ? मिल्दैन ? जाँच गरी पठाउनु भन्ने २०६२।३।२९।५ मा आदेश भएको र सो अनुसार वादी प्रतिवादीको वारेस मार्फत वादी प्रतिवादीलाई अदालतमा उपस्थित गराउने तारेख तोकिएकोमा प्रतिवादीको वारेसले प्रतिवादीलाई उपस्थित नगराएकोले वादी वीरचन्द्र सिंहको नमुना ल्याप्चेछाप लिई दे.नं. ९७० को अंश दर्ता मुद्दामा नालेश फिर्ता गरिपाऊँ भनी दिएको निवेदन र सो अनुसार २०६१।६।१६ को नालेश फिर्ताको कागज समेत राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा पठाएको देखिन्छ ।

सिराहा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६२।३।२९।५ को आदेशका सम्बन्धमा किर्ते जालसाजी मुद्दाका प्रतिवादी रामचन्द्र सिंह कै वारेसले सो आदेश संशोधन गरिपाऊँ भनी अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा जाँच प्रतिवेदन समेत प्राप्त भैसकेको अवस्थामा सिराहा जिल्ला अदालतको २०६२।३।२९ को आदेश बेरीतको देखिएन भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट सदर भएको देखिन्छ ।

२. निर्णय तर्फ विचार गर्दा यी निवेदकले अंश मुद्दामा प्रमाण बुझ्न नमूना

सहीछाप लिन जिल्ला अदालतले गरेको आदेश पुनरावेदन अदालतबाट सदर भएवाट आफ्नो सम्पत्ति सम्बन्धी हक हनन भएकोभनी शुरु र पुनरावेदन अदालतका आदेश बदर गरी पुनः आदेश जारी गरिपाऊँ भनी मुख्य मागदावी लिएको पाइन्छ । तर उक्त नमुना सहीछाप निज निवेदककै रोहबरमा बुझ्नु भनिएकोमा निजले मुद्दामा तारेख गुजारेको देखिन्छ ।

३. अदालतले आफुसमक्ष परेको कुनै मुद्दामा वादी प्रतिवादीका बीच मुख नमिलेको र निर्णय गर्नुपर्ने विषयवस्तुका सम्बन्धमा आदेश गरी विभिन्न प्रमाणहरू बुझ्ने गर्दछ र सो प्रमाणहरूको विश्लेषण, परीक्षण एवं मूल्यांकनबाट विवादको निरुपण गर्ने गर्दछ । कुनै प्रमाण विवादको निरुपण गर्ने विषय वस्तु संग सम्बद्ध छ, छैन र बुझिएका प्रमाणहरू पर्याप्त र पूर्ण छ, छैन वा थप प्रमाण बुझ्न आवश्यक छ, छैन भन्ने समेतका विषयमा न्यायकर्ताबाट मुद्दामा निर्णय गर्नु भन्दा अगाडि जुन सुकै चरणमा विचार हुन सक्ने र आवश्यकता अनुसार जति पटक पनि थप आदेश गरी प्रमाण बुझ्न सक्ने नै हुन्छ । साथै सो बुझिएका प्रमाकमणहरू पर्याप्त नदेखिए थप प्रमाण बुझ्न अदालत वा न्यायकर्तालाई कुनै कानूनले रोकेको पनि छैन । यस्तो अवस्थामा बुझिएका प्रमाणहरू मुद्दामा पूर्ण न्याय गर्न पर्याप्त छ, छैन भन्ने कुरा अदालत स्वयंले महसूस गर्ने विषय भएको र यी निवेदकले आफुसंग चलेको उक्त अंश दर्ता मुद्दा वा कीर्ते मुद्दा समेतमा प्रमाण बुझ्न जिल्ला अदालतले गरेको आदेश अपर्याप्त वा बेरीतको छ भन्ने विषय प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहवाट यस अदालतबाट विचारगर्न मिल्ने विषय

हुदैन । जिल्ला अदालत शुरु तहको अदालत भएको र बुझ्नु पर्ने प्रमाण नबुझी वा बुझ्न नहुने प्रमाण बुझी निर्णय गरेको र सो निर्णयवाट इन्साफमा तात्विक असर परेको भएमा प्रचलित कानून बमोजिम पुनरावेदन मतहवाट पनि थप आवश्यक र सम्बद्ध प्रमाण बुझ्न सकिने नै हुन्छ । जिल्ला अदालतवाट प्रमाण बुझ्ने भन्ने विषय र सो सम्बन्धमा अ.वं. १७ नं. को रोहमा पुनरावेदन अदालतवाट भएको आदेश समेतवाट निवेदकको संविधान प्रदत्त हक गैरकानूनी रूपमा अपहरण भयो भनी संझ्न नमिल्ने हुन्छ ।

४. साथै मुद्दामा कुन प्रमाण बुझ्ने वा कुन प्रमाण नबुझ्ने भन्ने रिट क्षेत्रवाट हेर्न मिल्दैन । तल्लो अदालतमा दायर रहेका मुद्दा विशेषमा अमुक प्रमाण बुझ्नु वा नबुझ्नु भनी आदेश दिंदा तल्लो अदालतको काम कारवाही सम्बन्धी स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप हुन जाने हुन्छ । प्रमाण बुझ्न छुटेको वा प्रमाणको अपर्याप्तता भएको विषयमा अदालतमा मुद्दा छलफल गर्दा निरोपण गर्न सकिनेमा निवेदकले शुरु तहको न्यायिक कारवाहीमा भाग नै नलिई यस अदालतमा असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत उपचारको खोजी गर्न मिल्ने देखिएन ।

५. अतः यी निवेदक समेत भएको सिरहा जिल्ला अदालतमा दायर भई

विचाराधीन अंश दर्ता मुद्दा र कीर्ते समेतको कारवाहीको सिलसिलामा प्रमाण बुझ्न गरिएको आदेश पूर्ण वा पर्याप्त नभए मुद्दाका वांकी कारवाहीको चरणमा अदालत स्वयंले थप प्रमाण र निर्णय गर्नुपर्ने विवादका विषयसंग सम्बद्ध प्रमाणहरू जहिले सुकै बुझ्न सकिने नै हुनाले कुनै प्रमाण बुझ्न छुटाएको वा नबुझेको मात्र कारणवाट इन्साफमा फरक पर्ने भए पुनरावेदनको रोहसमेतवाट उपचार विद्यमानरहेको अवस्थामा सिरहा जिल्ला अदालतवाट ०६२।३।२९ मा भएको प्रमाण बुझ्ने आदेश र सो लाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको २०६२।१।२९ को आदेश समेतवाट निवेदकको संविधान प्रदत्त हकमा प्रतिकूल असर परेको संझ्न नमिल्ने हुनाले निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने हुन्छ, रिट खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.वलराम के.सी.

इति सम्बत् २०६५ साल कार्तिक ४ गते रोज २ शुभम् ....

इजलास अधिकृत राजेन्द्रकुमार आचार्य